

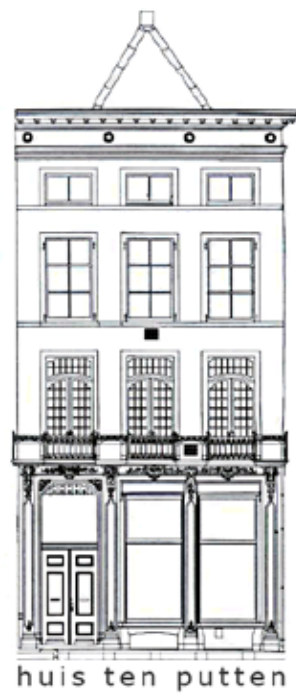

BLOKHUISPOORT te LEEUWARDEN

Bouwdeel G

Bouwhistorische documentatie

Vlaardingerbroek & Wevers - Utrecht, juni 2010

VLAARDINGERBOEK
&
WEVERS

OUDE GRACHT 187G
3511 NE UTRECHT

TEL 030 - 2341163
WWW.VLAARDINGERBROEK
- WEVERS.NL

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD ZONDER (SCHRIFTELIJKE) GOEDKEURING VAN DE OPDRACHTGEVER OF DE AUTEURS

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	11	Aanbevelingen voor restauratie en hergebruik	57
Bouwfasering	13	Geraadpleegde archieven en literatuur	65
Beschrijving van het gebouw	17	Bouwtekeningen	67
Monumentwaarde van het gebouw	53	Plattegronden met bouwfasen	85
Aanbevelingen voor nader onderzoek	55	Plattegronden met monumentwaarden	91

WOORD VOORAF

Het gebouwencomplex van de voormalige Penitentiaire Inrichting “Blokhuispoort” aan het Blokhuisplein en de Keizersgracht te Leeuwarden is thans in beheer gegeven aan de firma Carex en huisvest diverse tijdelijke functies. De oorsprong van het gebouwencomplex gaat echter terug tot de 15de eeuw, waarin het als ‘Blokhuys’ – een stadscitadel of dwangburcht – gesticht werd op de zuidoostelijke hoek van stad Leeuwarden.

De eigenaar van het complex, de Rijksgebouwendienst, besloot onlangs tot een bouwhistorische opname met ruimteboek van de voormalige justitiële inrichting, in verband met de ophanden zijnde herbestemming van het monumentale gebouwencomplex. Dit onderzoek is een verdieping van de in augustus 2008 door BAAC uitgevoerde bouwhistorische verkenning met waardestelling.

Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Rijksgebouwendienst door Vlaardingerbroek & Wevers gedurende de maanden oktober tot december 2009. Het veldwerk werd verricht door ir. Leo Wevers, ir. Ingrid Maaijwee en ir. Roos van Enter, waarbij de speciale bouw- en interieuronderdelen fotografisch gedocumenteerd werden.

Het archiefonderzoek beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Hierbij werden met name de gegevens over de vele verbouwingen in de late 19e en 20ste eeuw geïnteriseerd. De bouwgeschiedenis van vóór de late 19de

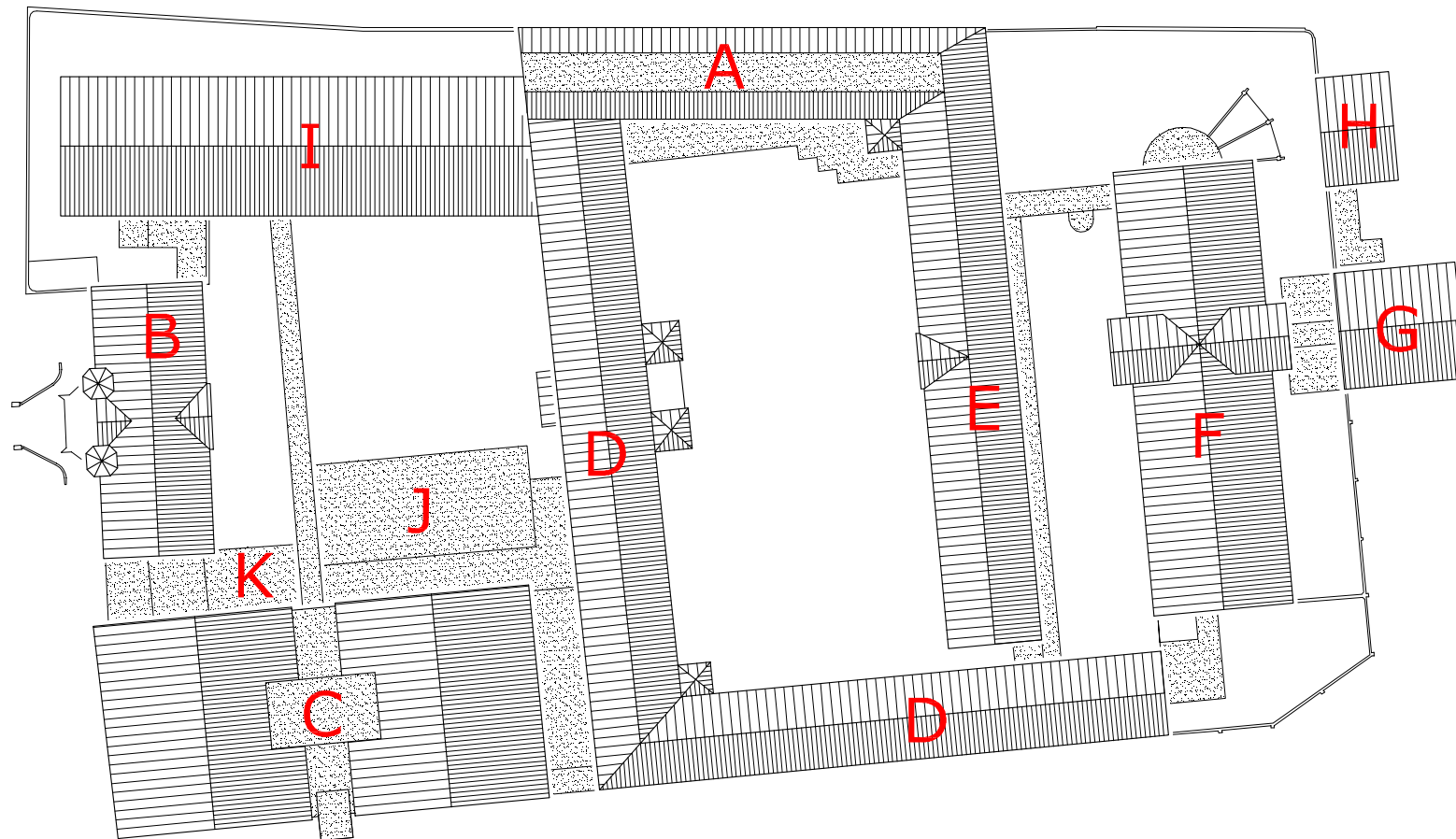
eeuw is vooral gebaseerd op topografische afbeeldingen.

Tijdens het onderzoek hebben wij hulp en ondersteuning mogen ondervinden van diverse personen. Voor de inhoudelijke begeleiding gaat onze dank uit naar de heren Johan de Haan en Jan Kamphuis van de Rijksgebouwendienst. Voorts is dank verschuldigd aan Hotze Bouwma van Carex voor het verschaffen van toegang tot alle ruimten en het geven van diverse aanvullende informatie. Daarnaast is dank verschuldigd aan de heer Bastiaan van de Monumentenwacht Overijssel en Flevoland voor het beschikbaar stellen van enkele afbeeldingen en de heer Vegter van architectenburo irs. Vegter voor zijn toelichting op de door hem uitgevoerde plannen en inzage in zijn archief. Tenslotte is ook dank verschuldigd aan de medewerkers van de gemeente Leeuwarden, het Historisch Centrum Leeuwarden, het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Moge dit onderzoek bijdragen aan een verantwoorde en zorgvuldige herbestemming van dit bijzondere gebouwencomplex.

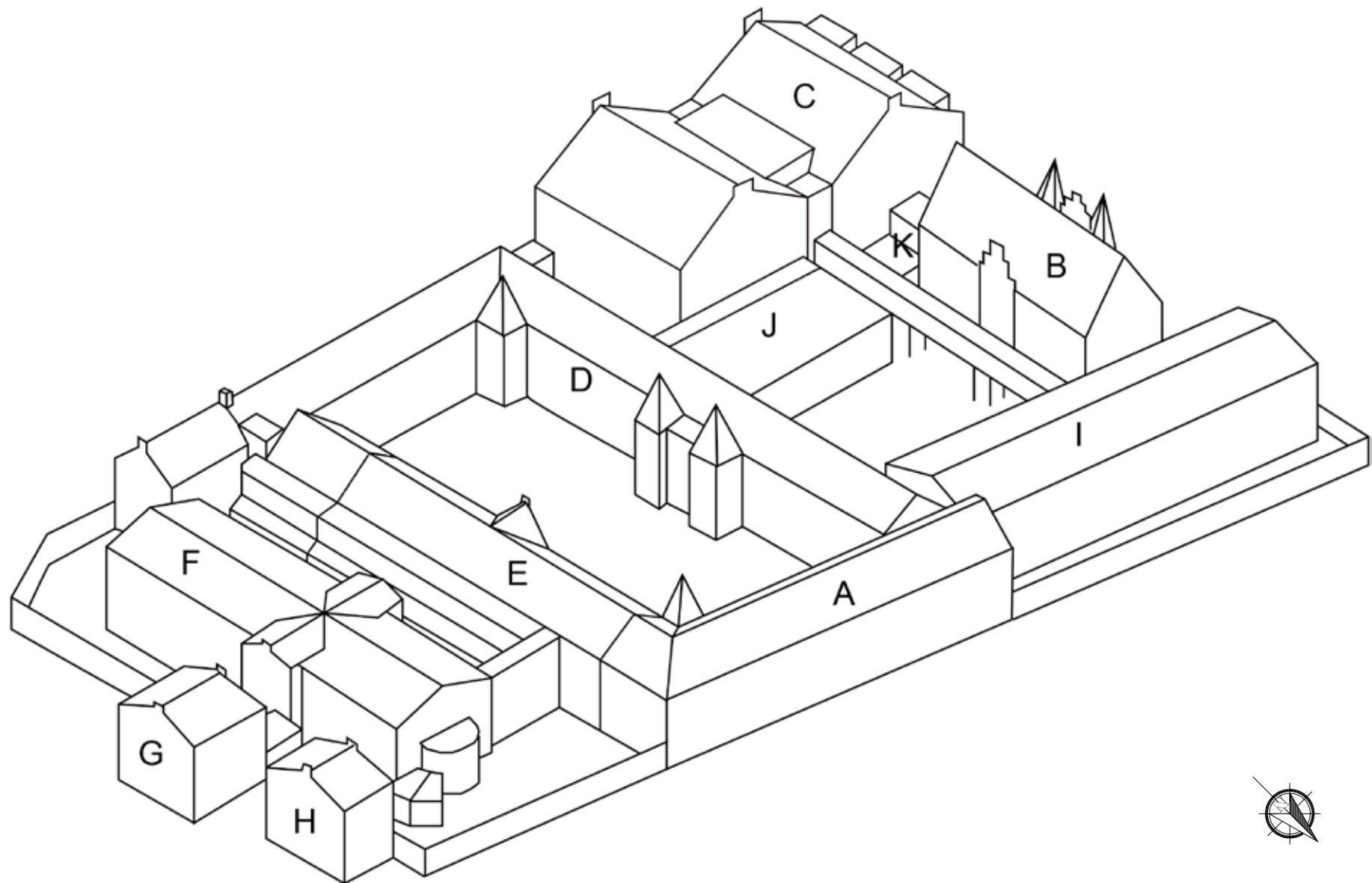
Utrecht, maart 2010

Ir Leo Wevers
Ir Ingrid Maaijwee

N.B. Speciale dank gaat uit naar de gastvrouwen van de Toon Hermans Stichting voor hun gastvrije ontvangst tijdens het veldwerk.

Afbeelding 1. Situatietekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening RGD / Vlaardingerbroek & Wevers.

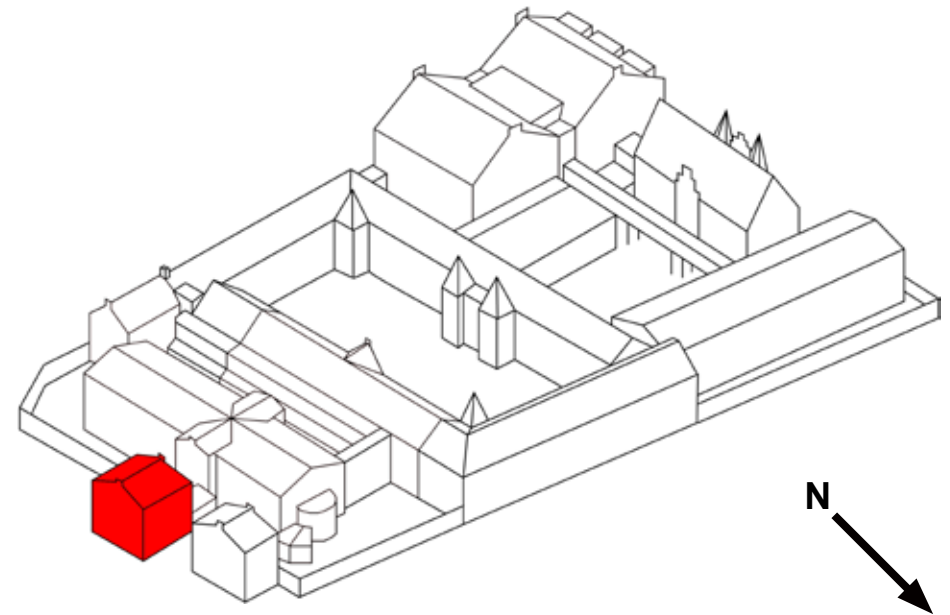
Afbeelding 2. Vogelvluhtekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdele. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

INLEIDING

Bouwdeel G - tevens bekend als het administratiegebouw - werd in 1891 gebouwd als onderdeel van het Huis van Bewaring. Het bevatte een aantal kantoren op de begane grond en verdieping en magazijnen op de zolder. Aan de westzijde staat het bouwdeel in verbinding met het gelijktijdig gebouwde bouwdeel F (Cellenvleugel A).

De aanduiding van de bouwdelen (A t/m K) is overgenomen uit het door Baac in 2008 opgestelde rapport¹.

Een aantal bouwfases is ten behoeve van de helderheid samengevoegd, indien zij deel uitmaakten van hetzelfde bouwplan. Zo zijn bijvoorbeeld de verbouwingen die tussen 1988 en 1991 werden uitgevoerd door architectenbureau irs. Vegter aangegeven met het jaartal 1988, het jaar waarin de vergunning werd verleend en de eerste fase werd uitgevoerd. De diverse onderhoudswerkzaamheden die rond 1997 werden uitgevoerd, zijn vermeld onder het jaartal 1997. Wat betreft de installatievoorzieningen zijn enkel de tijdens of direct na de bouw aangebrachte voorzieningen beschreven, tenzij het bijzondere voorzieningen betreft.

Afbeelding 3. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met in rood aangeven Bouwdeel G. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

¹ J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

BOUWFASERING

Fase 1 (1891) (Afbeelding 70 t/m Afbeelding 75)

In 1889 werd besloten tot het afbreken van verschillende gebouwen op het achtergedeelte van het terrein van de bijzondere strafgevangenis en het bouwen van een *'Huis van Bewaring met administratiegebouw en cipierswoning en verder toebehoren, benevens het maken van een toegangsbrug tot deze gebouwen over de Keizersgracht'*. De bouwplannen werden gemaakt volgens ontwerp van architect W.C. Metzelaar, waartoe zes overzichtstekeningen en een zestal detailtekeningen gemaakt werden¹.

Het bestek van september 1889 vermeld de raming van fl. 100.220,- voor de sloop en nieuwbouw van de cellenvleugel, het administratiekantoor en de cipierswoning. De aanwijzing vond plaats op 28 september 1889 te Leeuwarden, terwijl de aanbesteding op 5 oktober 1892 te 's-Gravenhage geschiedde. In het bestek was bepaald dat voor 1 september 1890 de nieuwe gebouwen geheel onder dak moest zijn gebracht en dat de oplevering uiterlijk 1 april 1891 plaats diende te vinden.

Het administratiegebouw betrof een nieuwbouw van 12 x 11,2 meter, bestaande uit twee bouwlagen met zadeldak. Het gebouw kreeg een goothoogte van 11,3 meter en een nokhoogte van 10,4 meter en bevatte diverse kantoor- en magazijnruimten.

In het bestek werd allereerst de afbraak van de bestaande gebouwen vermeld. Hier dienden de afkomende stenen afgebikt te worden ten behoeve van hergebruik in funderingen en vuilwerk.

Fundering en opgaand werk

In verband met de verstoringen van vorige gebouwen werd de grond uitgegraven tot zomerpeil² (2,42 - peil), waarna vervolgens een grondverbetering plaatsvond door middel van het opbrengen van lagen 30 cm schoon woudzand³. De nieuwe funderingen konden vervolgens vanaf 1,2 m onder peil wor-

1 Van de tekeningen zijn de overzichtstekeningen schaal 1:100 bewaardgebleven, doch de bij het bestek behorende detailtekeningen konden nog niet getraceerd worden.

2 Als peil wordt in dit rapport de bovenzijde van de vloer van de begane grond aangehouden. In het bestek uit 1889 werd het zomerpeil (Z.P.) gebruikt, dat 2,42 meter onder de bovenzijde van de vloer van de begane grond lag.

3 Woudzand komt voor nabij het maaiveld en wordt droog gewonnen. Het zand

den aangelegd. Deze werden 4-steens breed aangelegd en kregen versnijdingen per 2 lagen van een klezoorbreedte. Het trasraam werd 0,75 meter hoog opgemetseld. Alle buitenmuren dienden anderhalfsteens dik uitgevoerd te worden, *'op te trekken van beste gele gevelmoppen als voorwerkers en beste bonte mop als achterwerkers'*. Voorts werden de muurvlakken middels rode steen verlevendigd. De gevels kregen voegwerk als *'net amsterdamsch knipwerk'* samengesteld uit gelijke delen scherp zand, schelpkalk en langzaam bindende portlandcement. Vervolgens werd een hardstenen plint langs de buitengevels voorgeschreven. Het hardsteen werd uitgevoerd in Ecaussijnse steen (Namense steen), waarbij de binnenzijden van de goten, bovenzijden van de dorpels en de treden donker gezoet werden, terwijl het overige hardsteenwerk met *'netten belgischen frijnslag'* werd uitgevoerd.

Alle steens en halfsteens binnenwanden en de onderzijden van de stenen gewelven werden voorzien van raapwerk, waarna de vertrekken op de begane grond en verdieping - met uitzondering van het magazijn - tevens werden gepleisterd.

Constructie en vloeren

De gewelven werden gerealiseerd als halfsteens metselwerk van beste gele gevelmoppen, die men moest aanrageren met minstens 0,04 m beton aan de bovenzijde. Al deze beton bestond uit *'harde brikstukken, niet groter dan duiveneieren in slap basterd tras'*. Het staalwerk van de troggewelven werd uitgevoerd in de benodigde I-profielen.

De gehele begane grond werd voorzien van een 3-laagse klinkervloer in zand. Vervolgens werden de vloeren van de gangen, trapportalen, privaten en voorportaal bekleed met hardgebakken *'gele achtkantige tegels met dito zwarte vierkante tegeltjes tot vulling'* en een zwarte border langs de wanden. De verblijfsruimten op de begane grond en verdieping kregen houten vloeren, uit Koperwijksch vuren delen met een dikte van 3,5 cm. De vloeren van de zolderverdieping werden uitgevoerd in portlandcement van 2,5 cm dik.

De kapconstructie werd uitgevoerd in Koperwijksch vurenhout. Het dak was vormgegeven als roevendak, was voorzien van roeflatten van 5 x 7 cm en kende een dakbedekking in zink no. 14 (0,8 mm).

is geelbruin tot roodbruin gekleurd en wordt ook wel dekzand genoemd.

Binnen- en buitenwandopeningen

In de gevels werden 14 grenen schuifvensters aangebracht. De vensters werden aan de binnenzijde voorzien van vuren houten beleglatten, neutstukken en een lambriserings ter plaatse van de borstwering. Zowel de voordeur als de dubbele deur aan het einde van de gang werden uitgevoerd als zware dubbel opgekampte deuren met zwaar hang- en sluitwerk.

De binnendeuren dienden paneeldeuren te worden, waarbij de kozijnen op hardstenen neuten⁴ geplaatst moesten worden.

Installaties

Het pand werd voorzien van gasverlichting: in de gangen en portalen wandlichten en in de verblijfsruimten elk twee palfondlichten voor twee pitten. Het pand kreeg de voor de late 19de eeuw gebruikelijke loden waterleidingen, echter voorzien van een tinnen binnenvoering. In het trapportaal op de begane grond werd het verglaasd aardewerken fonteintje voorzien van een koperen Taylor fonteinkraan.

Behalve een *'luid klinkende koperen schel'* bij de voordeur, werden kleinere schellen aangebracht in de boven- en benedengang, te bedienen vanuit de kantoorruimten door middel van een touw uit het plafond.

Voorts werden tegen de gevels twee gegoten ijzeren gootpijpen van rond 10 cm bevestigd.

Overig

In de gangen en portalen werd een lambriseringslijst uit koperwijnisch vuren aangebracht, bevestigd op ingemetselde klossen⁵.

De inrichting van het privaat en urinoir onder de trap werd nauwkeurig beschreven. De wanden werden voorzien van een 1,5 meter hoog tegellambris in wit verglaasde tegeltjes en voor het porseleinen urinoir werd een kostprijs van 6,5 gulden voorgeschreven. Het privaat werd echter betimmerd met Koperwijnisch vuren, waarvan de zitting, de bril, het deksel en het voorschotje vervaardigd dienden te worden. Een en ander *'ingericht overeenkomstig het Leeuwarden-tonnenstelsel'*.

Voorts werden in het bestek vier hardstenen schoorsteenmantels van f 25,- inkoopsprijs voorgeschreven, ter keuze van de directie.

5 De eenvoudige lambriseringslijst die zich nu op de wanden van de begane grond bevindt, werd vermoedelijk in 1957 aangebracht. De oorspronkelijke lijst is op de verdieping nog wel aanwezig.

Het schilderwerk aan de buitenzijde diende in opgegeven kleur te worden uitgevoerd, het houtwerk aan de binnenzijde moest voorzien worden van een houtimitatie. Het glaswerk werd uitgevoerd in *'Halfwit fransch glas'*.

Een aantal van de verblijfsruimten werd behangen, *'het bureau- en instructie-vertrek met meubelpapier van f 0.85 de rol en bijbehorende randen, de regentenkamer en krijgsraad van f 1.- de rol en bijbehorende randen; ter keuze van de directie'*.

Fase 2 (XIXd) (Afbeelding 76)

De overzichtstekeningen van het complex uit 1896, waarop de verschillende installaties in kaart zijn gebracht, geven in de ruimte (N1.06) in de noordoostelijke hoek op de eerste verdieping een schouw en inbouwkast weer. Deze zijn niet op de bouwtekening aangegeven. Mogelijk werden deze vrij snel na de bouw aangebracht of al tijdens de bouw gewijzigd uitgevoerd.

Fase 3 (1948) (Afbeelding 62)

Vermoedelijk werden rond 1948 de tralies aan de buitenzijde van de vensters aangebracht, waarbij tevens een groot deel van de louverluiken werd verwijderd. De laatste luiken werden rond 1960 verwijderd.

Fase 4 (1957) (Afbeelding 77)

In 1956 werd een vergunning aangevraagd voor het vernieuwen van de *'bad-inrichting in het Huis van Bewaring en het wijzigen van twee isoleercellen'*. Tijdens deze fase verbreedde men de verbindingsgang op de begane grond tussen de bouwdelen F (Cellenvleugel A) en G aan de noord- en zuidzijde. Ten behoeve van de nieuwe badvoorzieningen werd in de voormalige portiersruimte (N0.08) een cv-ruimte gerealiseerd. De vloer van deze ruimte werd verlaagd en het rookkanaal werd aangepast, waarbij tevens een nieuwe schoorsteen op het dak werd aangebracht (zie Afbeelding 6).

Fase 5 (1965) (Afbeelding 78 en Afbeelding 79)

Getuige de revisietekeningen uit 1976, werden tussen 1957 en 1976 het urinoir en het privaat onder de trap gewijzigd. Het toilet - ter plaatse van het voormalig urinoir - aan de westzijde werd voorzien van een aparte voorruimte en het voormalige privaat werd toegankelijk vanuit de ruimte rechts van de entree (N0.13). Gezien de vernieuwing van het sanitair in bouwdeel F (cellenvleugel A) in 1965, lijkt het waarschijnlijk dat bovengenoemde wijzigingen eveneens in deze fase plaatsvonden.

Fase 6 (1988) (Afbeelding 80 t/m Afbeelding 82)

In 1988 werd het gehele complex aangepast in verband met de gewijzigde gebruiks- en veiligheidseisen. De plannen werden vormgegeven door architectenburo irs. Vegter uit Leeuwarden. De bewaardgebleven bouwvergunningstekeningen tonen in bouwdeel G slechts het realiseren van een garderobe op de eerste verdieping (ruimte N1.07) en het aanbrengen van enkele brandwerende deuren. Waarschijnlijk zijn hierbij de oorspronkelijke paneeldeuren voorzien van brandwerende beplating en werden de sponningen van de kozijnen opgedikt. Tevens werden de (buiten)wanden voorzien van voorzetwanden met glasweefselbehang.

Tot slot werd mogelijk, tegelijkertijd met bouwdeel F (Cellenvleugel A), de zinkenroevendak-bedekking vervangen door bitumen⁶.

Fase 7 (1997) (Afbeelding 83)

Tussen 1988 en 1997 werd een derde toilet gerealiseerd in het trapportaal, achter de linker getoogde doorgang. Tevens werd, vermoedelijk in verband met het doortrekken van de riolering, de tegelvloer van de achterliggende toilet- en voorruimte vervangen.

Op de faseringsplattegronden vanaf pagina 85 zijn de diverse bouwfasen aangegeven.

⁶ Het is mogelijk dat het roevendak reeds voor 1988 werd vervangen. Op een luchtfoto uit 1978 is deze echter nog aanwezig (Afbeelding 58).

BESCHRIJVING VAN HET GEBOUW

Exterieur

Bouwdeel G bestaat uit twee bouwlagen op een bijna vierkante plattegrond. De kopgevels (oost- en westgevel) worden beëindigd door met harsteen afgedekte tuitgevels, voorzien van uitgemetselde kroonlijsten waarvan de hardstenen kraagsteentjes van het fries getrap zijn vormgegeven. De zijgevels bezitten boven de wit gesausde, met zink beklede hardstenen bakgoten op hardstenen consoles een flauw zadeldak. Het metselwerk bestaat uit IJsselsteentjes in kruisverband met een grootte van 21,5 x 10,5 x 5 cm en een 10-lagenmaat van 59 cm, voorzien van een geknipte voeg. De gevels worden verlevendigd door speklagen in rode baksteen en zijn aan de onderzijde voorzien van een hardstenen plint. Juist onder de goot is een band ingemetseld met afwisselend rode en gele baksteen. De vensters bezitten hardstenen onderdorpels, worden beëindigd door hanenkammen in rode baksteen met gesneden voegen en zijn aan de buitenzijde voorzien van traliewerk (XXc), tenzij anders aangegeven.

De *noordelijke zijgevel* (Afbeelding 4) kent drie vensterassen met ter hoogte van de begane grond links en rechts een schuifvenster en in het midden drie kleine vensters met 1-ruits ramen. Direct daarboven bevindt zich in het midden nog een schuifvenster (tussenverdieping), net als rechts en links ter hoogte van de eerste verdieping. De schuifvensters bezitten 6-ruits onder- en 3-ruits bovenramen. De borstwering onder het linker venster op de begane grond lijkt ingeboet en de plint is doorgezaagd¹ (Afbeelding 7).

Het zadeldak wordt onderbroken door een schoorsteen (1957) met een betonnen afdekking. Geheel rechts bevindt zich een ronde zinken hemelwaterafvoer en geheel rechts is een bliksembeveiligingsinstallatie op de gevel bevestigd.

De *oostelijke kopgevel* (Afbeelding 4) bezit eveneens drie vensterassen met links en rechts van de toegangsdeur een schuifvenster en ter hoogte van de verdieping drie schuifvensters. De tweede verdieping bezit twee 2-ruits vensters, geplaatst op één hardstenen onderdorpel. De schuifvensters kennen dezelfde vormgeving als de schuifvensters in de noordgevel, maar zijn tevens voorzien van markiezen met een houten afdekking. De hanenkam van het mid-

1 Mogelijk is de borstwering doorgebroken ten behoeve van onderhoudswerkzaamheden of het doorvoeren van leidingen. De detaillering van het venster wijkt niet af ten opzichte van de andere vensters en de stenen zijn bij het herstelwerk hergebruikt.

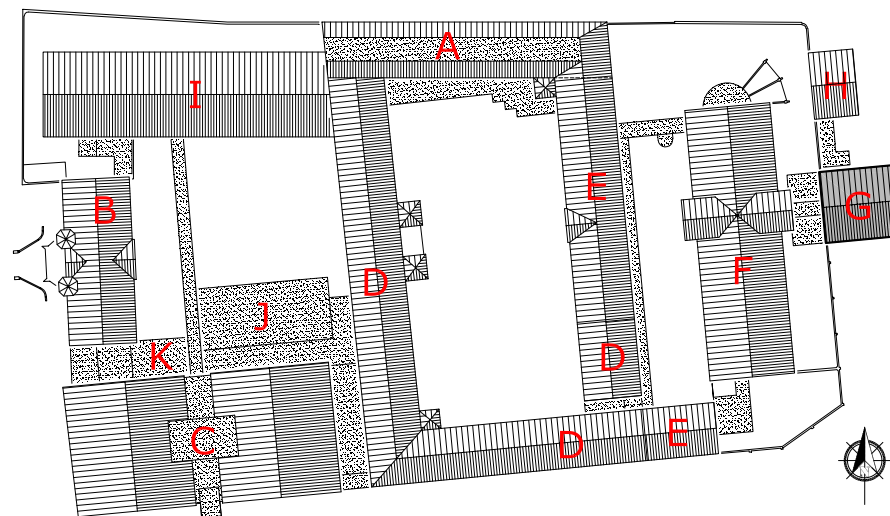
delste venster wordt verlevendigd door een hardstenen gegraveerd blok (Afbeelding 8). De toegang bestaat uit een dubbele deur uit kraaldelen met luikje en venstertje en 3-ruits bovenraam boven een geprofileerd kalf. De toegang is bereikbaar via twee hardstenen treden en wordt net als de vensters beëindigd door een in rode baksteen gemetselde hanenkam.

Ter hoogte van de wisseldorpels van de schuifvensters op de begane grond bevinden zich op de linker en rechter hoek twee inboetingen². Daarboven zijn op beide hoeken sporen zichtbaar van voormalige bevestigingsmiddelen³.

Op de gevel zijn twee verschillende grote verlichtingsarmaturen bevestigd (XXd).

2 Ter plaatse van deze inboetingen bevonden zich hardstenen blokken, zoals deze op de noordoost hoek van bouwdeel H nog aanwezig is. Aan de blokken waren lantaarns bevestigd (zie Afbeelding 10)

3 Deze sporen behoren tot de voormalige lantaarns, die rond het midden van de 20ste eeuw werden aangebracht.

De *zuidgevel* (Afbeelding 5) kent in tegenstelling tot de twee voorgaande gevels maar twee vensterassen. Op beide bouwlagen zijn twee schuifvensters aangebracht, met dezelfde detaillering als de overige schuifvensters en eveneens voorzien van markiezen. Links en rechts van de vensters op de begane grond is het metselwerk donker verkleurd en komt in de borstweringen scheurvorming voor.

Links zijn een pvc hemelwaterafvoer en een bliksemgeleiding aangebracht. Ter hoogte van de eerste verdieping is op de rechter hoek een groot verlichtingsarmatuur bevestigd.

De *westgevel* (Afbeelding 6) wordt grotendeels aan het zicht onttrokken door de verbindinggang (1891) met bouwdeel F (Cellenvleugel A) en de uitbouwen (1957) daarvan. Ter hoogte van de tweede verdieping zijn twee vensters aangebracht met 4-ruits ramen met daartussen een pvc hemelwaterafvoer.

Afbeelding 4. Overzicht van de noord- en oostgevel van bouwdeel G. In de ramen van de kleine vensters ter hoogte van de begane grond bevinden zich ventilatieroosters ten behoeve van de toiletten. Het schuifvenster daarboven verlicht het achterliggende trappenhuis. De borstwering van het linker venster lijkt ingeboet (zie Afbeelding 7).

De sluitsteen van het middelste venster in de oostgevel is vervaardigd uit hardsteen en is gegraveerd (zie Afbeelding 8).

Afbeelding 5. Overzicht van de zuidgevel. De hardstenen goot is hier - in tegenstelling tot de ongeschilderde goten van de andere bouwdelen - wit geschilderd. Links en rechts van de schuifvensters op de begane grond is het metselwerk vervuld.

Afbeelding 6. Overzicht van het bovenste gedeelte van de west- en noordgevel. De zuidgevel wordt grotendeels aan het zicht onttrokken door de verbindinggang tussen de bouwdelen G en F. De gevel is blind op twee vensters ter hoogte van de tweede verdieping na. De grote schoorsteen op het noordelijke dakvlak werd in 1957 aangebracht bij het realiseren van een cv-ruimte op de begane grond. Foto: dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

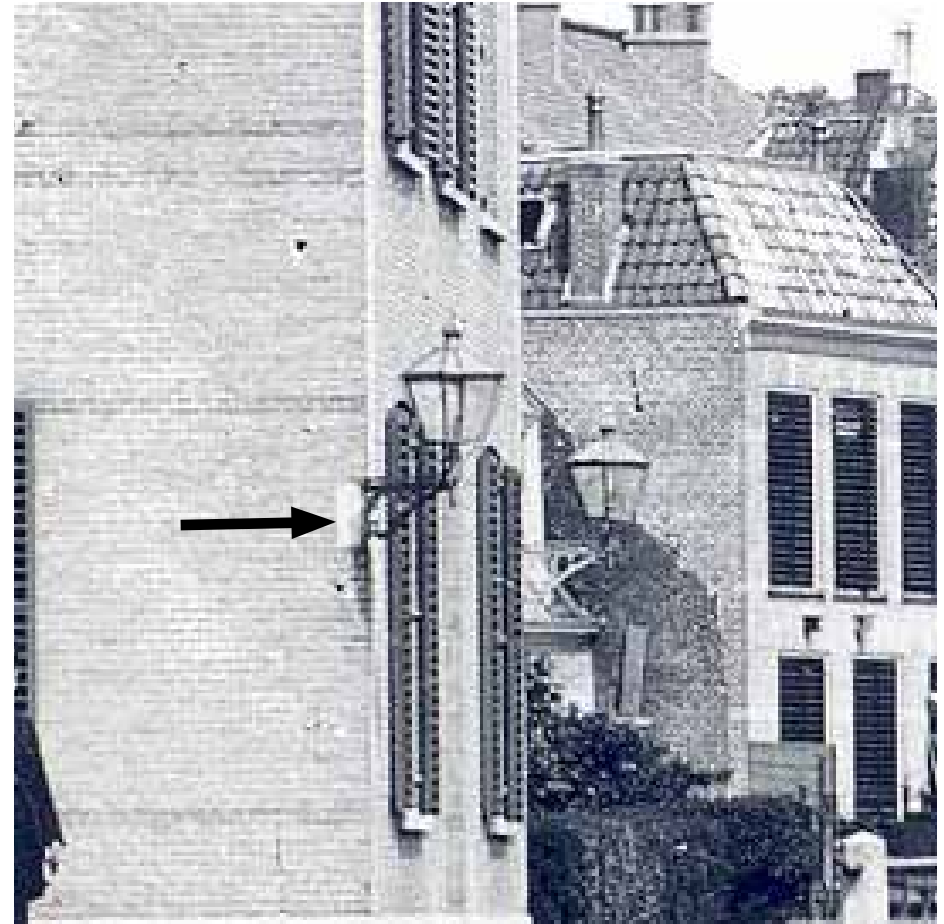
Afbeelding 7. Zicht op de borstwering onder het linker schuifvenster van de noordgevel. Mogelijk is de borstwering doorgebroken en de plint doorgezaagd ten behoeve van onderhoudswerkzaamheden of het doorvoeren van leidingen. De detaillering van het venster wijkt niet af ten opzichte van de andere vensters en de stenen zijn bij het herstelwerk hergebruikt. Foto: dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 8. Zicht op de sluitsteen in de beëindiging van het middelste venster ter hoogte van de eerste verdieping van de oostelijke kopgevel. Het hardstenen blok is voorzien van een monogram 'W' 'C' 'M', W.C. Metzelaar.

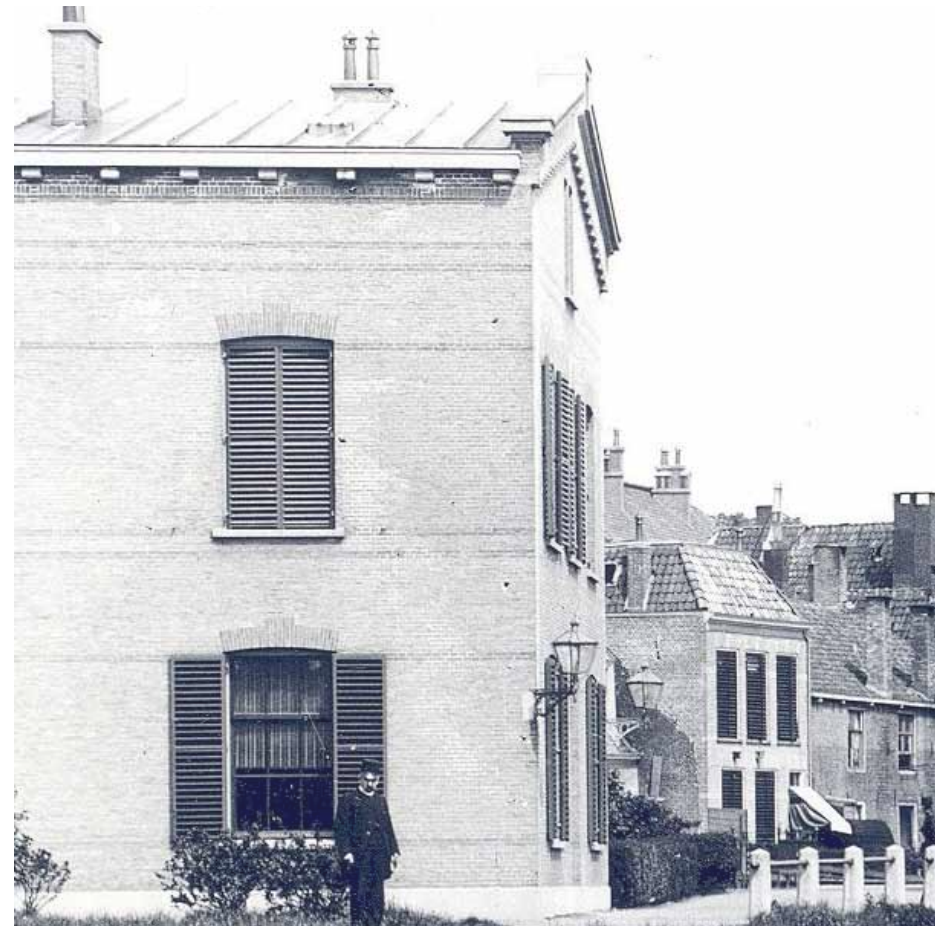
Afbeelding 9. Inboetwerk ter hoogte van de wisseldorpel van de schuifvensters van de begane grond op de hoek van de noord- en oostgevel. Waarschijnlijk bevond zich hier een hardstenen blok waar een lantaarn aan werd bevestigd (zie Afbeelding 10). Op de noordoostelijke hoek van bouwdeel G (de directiewoning) is dit hardstenen blok nog aanwezig.

Afbeelding 10. Detail van de zuid- en oostgevel tussen 1925 en 1935. De lantaarns waren vermoedelijk bevestigd aan hardstenen blokken, die later werden verwijderd, waarbij het metselwerk werd ingeboet. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDOGRWALA006.

Afbeelding 11. Overzicht van het exterieur van bouwdeel G, gezien richting het noorden. Op zowel de oost- als de zuidgevel zijn grote armaturen aangebracht. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 12. Overzicht van het exterieur van bouwdeel G, gezien richting het noorden, tussen 1925 en 1935. De vensters waren oorspronkelijk niet voorzien van tralies, deze werden in het midden van de 20ste eeuw aangebracht. Ten behoeve van de zonwering waren louverluiken aangebracht. De laatste louverluiken werden rond 1960 verwijderd. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDOGRWALA006.

Afbeelding 13. Baksteen met 'grafitti' in de zuidgevel: '5 juli, J. Kroodsmā, IB.4C.1906'.

Gang (ruimte N0.07)

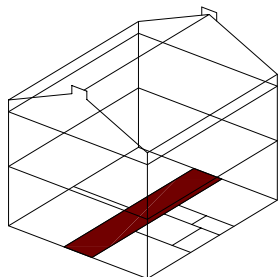
De gang beslaat de volledige lengte van het bouwdeel en ontsluit de ruimten aan de noord- en zuidzijde van de gang.

De metselwerk wanden zijn afgewerkt met pleisterwerk en een houten lambrisingslijst (1957) waaronder het muurwerk voorzien is van een structuurverf en een hardstenen plint van 13 x 1,5 cm. De oorspronkelijke tegelvloer, opgebouwd uit hardgebakken achthoekige okergele tegels met zwarte vierkante tegeltjes en een zwarte border langs de wanden, is nog in het zicht. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde halfsteens troggewelfjes op INP-liggers.

De *noordwand* kent links en rechts een doorgang voorzien van lijstwerk en hardstenen neuten (beide 1891). De linker doorgang bezit een paneeldeur (1891) die is voorzien van een beplating (1988), de rechter deur is secundair (XXd). In het midden bevinden zich twee getoogde doorgangen naar het trapenhuis, voorzien van hoekbeschermers (1891). De linker doorgang is dichtgezet (1997) en bevat de toegang naar het achterliggende toilet.

De *oostwand* bezit de zwaar gedetailleerde dubbele toegangsdeur met 3-ruits bovenlicht. Het kozijn is afgewerkt met geprofileerde architraaflijsten en geplaatst op hardstenen neuten. De deuren zijn voorzien van kijkluikjes, waarvan het linker mogelijk oorspronkelijk is en het rechter secundair (XXb) en voorzien van een schuif. De deuren sluiten op elkaar aan middels een geprofileerde naald en zijn door middel van zware gehengen aan het kozijn bevestigd. Op circa 1 meter van de deuren tekenen zich in de vloer sporen af van een voormalig hek (zie Afbeelding 16 en Afbeelding 17).

De *zuidwand* is voorzien van twee deuren, net als linker deur in de noordwand uitgevoerd met geprofileerde lijsten, hardstenen neuten en beplating op de paneeldeuren.

In de *westwand* wordt de toegang tot de verbindingsgang met bouwdeel F afgesloten door een dubbele deur die wat betreft vormgeving overeenkomt met de toegangsdeur, maar dan zonder bovenlicht. Tevens zijn de deuren

voorzien van een triplex beplating.

Afbeelding 14. Overzicht van de gang gezien richting het oosten. De deur links sluit de toegang tot de verbindingsgang met bouwdeel F af en is aan de zijde van de gang voorzien van een triplex beplating. De huidige lambrisingslijst werd in 1957 aangebracht, ter vervanging van de oorspronkelijke rijker geprofileerde lijst.

Afbeelding 15. Zicht op de toegangsdeur in de oostgevel. De deuren zijn middels zware gehengen aan de met geprofileerde lijsten afgewerkte kozijnen bevestigd. Het linker kijkluikje is mogelijk oorspronkelijk, het rechter luik werd later voorzien van een schuivende afdekking.

Afbeelding 16. Zicht op de gang ter hoogte van de begane grond in februari 1983, gezien richting het oosten. Op circa 1,5 meter van de voordeur bevindt zich een ijzeren hek, waarvan de sporen zich nog in de vloer aftekenen (Afbeelding 17). De achterste twee toiletruimten in het trappenhuis waren reeds aanwezig, maar de twee doorgangen waren nog open. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB009.

Afbeelding 17. Zicht op de tegelvloer ter plaatse van de toegang in de noordgevel. Op deze plaats bevond zich oorspronkelijk een hek (Afbeelding 16), dat in het laatste kwart van de 20ste eeuw werd verwijderd. Eenzelfde hek bevindt zich nog wel in de verbindingsgang naar bouwdeel F.

Afbeelding 18. Overzicht van de gang gezien richting het westen. Ter plaatse van de wit geschilderde deuren en hardstenen band bevindt zich de overgang naar de verbindingsgang met bouwdeel F (Cellenvleugel A).

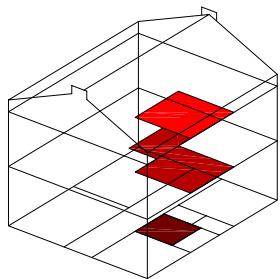
Trappenhuis (ruimten N0.12, N1.05 en N2.06)

Het trappenhuis bevindt zich aan de noorzijde in het midden van het bouwdeel. Het is bereikbaar vanuit de gang en ontsluit de twee bovenliggende verdiepingen.

De metselwerk wanden zijn gepleisterd, voorzien van een hardstenen plint met een hoogte van 13 cm en op de eerste verdieping afgewerkt met een geprofileerde lambriseringslijst (1891, Afbeelding 23). Op de begane grond en overloop van de eerste verdieping bevinden zich de oorspronkelijke tegelvloeren, opgebouwd uit hardgebakken achthoekige okergele tegels met zwarte vierkante tegeltjes en een zwarte border langs de wanden. De cementvloer (1891) van de overloop op de zolder sluit aan op de wanden door middel van een gecementeerde plint van 13 x 1 cm. Het plafond van de zolder bestaat uit stucwerk, afgewerkt met perklijsten, de overige vloeren zijn opgebouwd uit gepleisterde halfsteens troggewelfjes op INP-liggers.

De trappen (1891) bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. De leuningen (1891) bestaan uit verticale ijzeren strips met onder de T-vormige handlijst twee horizontale ronde staven. De bordessen bestaan uit hardsteen en zijn voorzien van hardstenen plinten met afgeronde hoeken.

Op de *begane grond* zijn enkele toiletruimten ingebouwd, waarvan de meest recente (1997) de tweede doorgang naar de gang aan het zicht onttrekt. De hoeken van de open doorgang naar de gang zijn voorzien van gedraaide houten hoekbeschermers (1891) en vellingkanten. In de zuidwand bevindt zich een schuifvenster met 6-ruits onder en 3-ruits bovenraam, afgewerkt met geprofileerde lijsten die door middel van houten neutstukken aansluiten op de eveneens geprofileerde vensterbank (alle 1891). De wanden zijn tot een hoogte van 1,1 meter granold.

De doorgang naar het tweede deel van de gang op de *eerste verdieping* wordt gevormd door een doorgang met dezelfde detaillering als de doorgang op de begane grond. Via een van beplating voorzien hekwerk (XXb)

kan dit deel van de gang worden afgesloten van de verbindingsgang met bouwdeel F.

De *zolder* kan worden afgesloten door middel van een recente (XXd?) houten pui voorzien van gaaswerk en een houten deur.

Afbeelding 19. Zicht op het trapportal van het bordes. De toiletruimten aan de rechter zijde zijn geplaatst rond 1965 en 1997 (de laatste ter plaatse van rechter doorgang). De rechter doorgang is geheel aan het zicht onttrokken.

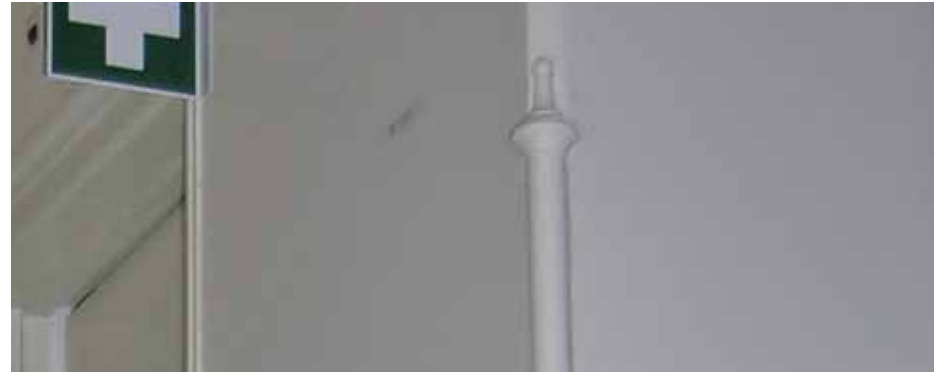
Afbeelding 20. Zicht op de overloop van de eerste verdieping. De tegelvloer is voorzien van een zwarte border en sluit aan op de wanden door middel van een hardstenen plint. Op de wanden zijn lambriseringslijsten (1891, Afbeelding 23) aangebracht en de hoeken van de doorgangen zijn beschermd middels houten gedraaide hoekbeschermers (1891).

Afbeelding 21. Overzicht van het trappenhuis vanaf de zolder. De vloeren van de begane grond en eerste verdieping bestaan uit tegels, de vloer van de tweede verdieping is gecementeerd. De bordessen zijn opgebouwd uit hardsteen platen. Deze trap is - in tegenstelling tot de gietijzeren trappen in de cellenhallen van de bouwdelen F en I - nog voorzien van de oorspronkelijke leuning (zie Afbeelding 22).

Afbeelding 22. Zicht op de aansluiting van de trap op één van de bordessen. De handlijst bestaat uit een T-ijzer van 35 x 35 x 5 mm, de stijlen uit strips van 45 x 15 mm met bevestigingen van rond 60 mm en de horizontale staven bezitten een doorsnede van 15 mm.

Afbeelding 23. Zicht op de hoek van de doorgang naar het tweede gedeelte van de gang ter hoogte van de eerste verdieping. Langs de wanden werden geprofileerde lambriseringslijsten aangebracht, waarbij de hoeken van de doorgangen werden voorzien van hoekbeschermers.

Toiletten (ruimten N0.09, N0.10 en N0.11)

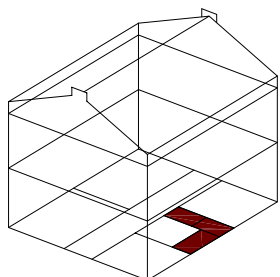
De drie toiletten van bouwdeel G zijn gelegen op de begane grond van het trappenhuis. De twee noordelijke toiletten (1965) bevinden zich - gedeeltelijk - onder het bordes van de trap, het meest recente toilet (1997) is geplaatst voor de tweede doorgang naar het trappenhuis. Oorspronkelijk bevonden zich een privaat en een urinoir onder het bordes, bereikbaar via een voorruimte in het midden.

De twee meest noordelijke toiletten (ruimten N0.09 en N0.10) zijn opgebouwd uit lichte scheidingswanden (vermoedelijk 1965), voorzien van crème wandtegels van 15 x 15 cm (XXd) en een grijs-wit gemêleerde plinttegels van 10 x 10 cm (XXd). De vloertegels van ruimte N0.10 zijn grijs-wit gespikkeld (1997), van ruimte N0.09 grijs-wit gemêleerd (XXd).

Het plafond van ruimte N0.09 en het achterste deel van N0.10 bestaan uit een wit gepleisterd halfsteens troggewelf¹, de voorruimte van N0.10 is voorzien van een plafond uit gipsplaten (XXc).

De drie 1-ruits vensters (1891) in de noordwand zijn voorzien van secundaire (XXc) eenvoudige aftimmerlijsten en ventilatieroosters in de ramen.

Toiletruimte N0.11 (1997) is voorzien van witte wandtegels van 15 x 15 cm en grijs gespikkelde vloertegels van 10 x 10 cm. Het plafond is opgebouwd uit multiplex. Het kozijn (1997) is geplaatst op hardstenen neuten en bezit een hardstenen dorpel.

1 Dit is de onderzijde van het bovenliggende bordes van de trap en was het oorspronkelijke plafond van het privaat, de voorruimte en het urinoir zoals deze tijdens de bouw werden gerealiseerd.

Afbeelding 24. Zicht in het toilet N0.10. Deze ruimte werd vermoedelijk in de jaren 1960 gerealiseerd. De afwerking stamt waarschijnlijk uit de jaren '80, aangezien op de revisietekening uit 1976 een deur tussen het portierverblijf (N0.13) en deze ruimte zichtbaar is (Afbeelding 78).

Afbeelding 25. Zicht in het toilet N0.10 met voorruimte, die vermoedelijk in de jaren 1960 werden gerealiseerd ter plaatse van het oorspronkelijke urinoir. Het 1-ruits venster in de noordgevel werd hierbij voorzien van een ventilatierooster. De vloer werd in de jaren '90 vernieuwd, vermoedelijk in verband met het doortrekken van de riolering naar toilet N0.11.

Afbeelding 26. Zicht in het toilet N0.11 dat in de jaren '90 werd gerealiseerd ten noorden van de linker doorgang naar het trappenhuis.

Telefoniste (ruimte N0.13)

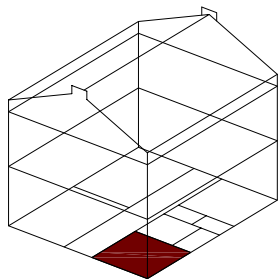
De ruimte van de telefoniste bevindt zich aan de noordoostzijde van het bouwdeel. De ruimte was oorspronkelijk bestemd als magazijn en werd vanaf 1965 gebruikt als ruimte voor de portier.

De wanden zijn voorzien van glasweefselbehang en gedeeltelijk (noord- en oostwand) van voorzetwanden (1988). De vloer is voorzien van laminaat (XXIa) en sluit door middel van 12 cm hoge gecementeerde plinten aan op de wanden. Het plafond bestaat uit gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers, evenwijdig aan de noordwand.

De *noord- en oostwand* bezitten beide een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenramen. De vensters zijn voorzien van geprofileerde lijsten en vensterbanken.

De *zuidwand* bezit aan de linker zijde de doorgang naar de gang, waarbij de secundaire deur (XXc) in een oudere doorgang is geplaatst (1891). In de rechter hoek bevindt zich een met multiplex omtimmerd kanaal.

Voor de *westwand* is recent (2008) een keukenblokje geplaatst.

Afbeelding 27. Overzicht van de ruimte gezien richting het noorden. De schuifvensters in deze ruimte zijn niet voorzien van een lambrisering ter plaatse van de borstwering. Dit houdt verband met de oorspronkelijke functie van de ruimte als magazijn.

Afbeelding 28. Overzicht van de ruimte gezien richting het zuiden. De linker deur is secundair (XXc) geplaatst in een oudere doorgang. Oorspronkelijk bevond zich ook rechts een doorgang die uitkwam aan de andere zijde van het hek in de gang (Afbeelding 16). Deze doorgang werd tussen 1967 en 1976 dichtgezet.

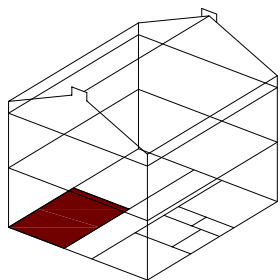
Afbeelding 29. Detail rechter onderhoek van het kozijn op de voorgaande afbeelding. De geprofileerde aftimmerlijsten (1891) werden gedemonteerd en op een extra lat (pijl) herplaatst, waardoor deze niet meer aansluit op de hardstenen neut. Mogelijk hield dit verband met een nieuwe wandafwerking.

Kantoor (ruimte N0.14)

Dit kantoor bevindt zich aan de zuidoostzijde van het bouwdeel en was oorspronkelijk het bureau van de directeur.

De wanden zijn voorzien van behang en gedeeltelijk (oost- en zuidwand) van - mogelijk in 1988 vernieuwde - voorzetwanden (XXc?). De vloer is voorzien van vloerbedekking (XXIa) en sluit door middel van 12 cm hoge houten plinten aan op de wanden. Het plafond bestaat uit gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers, dwars op de zuidwand.

In de *noordwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Rechts van de deur is een lambriseringlijst aangebracht en een halfhoog vast kastje (XXc). De *oost- en zuidwand* bezitten beide een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenramen. De vensters bezitten geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbanken. Ter hoogte van de borstwering zijn lambriseringen met twee bossingpanelen aangebracht (alle 1891). De lijsten en lambriseringen uit de bouwtijd zijn voorzien van extra aftimmerlatten ter aansluiting op de voorzetwanden (XXc). Links van het venster in de oostwand is een lambriseringlijstje aangebracht, met eenzelfde detaillering als op de gang. De *westwand* bezit een gemetseld rookkanaal, waarvoor zich oorspronkelijk één van de vier schoorsteenmantels bevond¹.

1 W.C. Metzelaar, *Bestek en voorwaarden wegens den bouw van een Huis van Bewaring te Leeuwarden*, 's-Gravenhage 1889, p.20.

Afbeelding 30. Overzicht van de ruimte gezien richting het zuiden. De schuifvensters van deze ruimte zijn voorzien van een lambrisering ter hoogte van de borstwering (Afbeelding 32).

Afbeelding 31. Overzicht van de ruimte gezien richting westwand. Voor het rookkanaal was na de bouw één van de vier schouwen geplaatst.

Afbeelding 32. Detail linker onderhoek van één van de schuifvensters. De vensters zijn voorzien van geprofileerde architraaflijsten die door middel van houten neuten aansluiten op de vensterbanken. De lijsten zijn voorzien van extra aftimmerlatten ter aansluiting op de voorzetwanden. Ter hoogte van de borstwering zijn lambriseringen met bossingpanelen aangebracht. Hier zijn de bossingpanelen door vlakke platen aan het zicht onttrokken.

Kantoor (ruimte N0.15)

Dit kantoor bevindt zich aan de zuidwestzijde van het bouwdeel en was oorspronkelijk de kamer van de regenten.

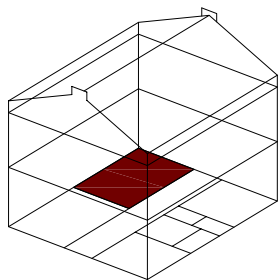
De wanden zijn voorzien van behang, een houten plint van 12 cm en gedeeltelijk (oost- en zuidwand) van - mogelijk in 1988 vernieuwde - voorzetwanden (XXc?). De houten vloerdelen met een werkende breedte van 9 cm zijn voorzien van vloerbedekking (XX1a). Het plafond bestaat uit gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers, dwars op de zuidwand.

In de *noordwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Het kozijn van de paneeldeur is voorzien van geprofileerde aftimmerlijsten en geplaatst op hardstenen neuten (alle 1891).

De *oostwand* kent een gemetseld rookkanaal, waarvoor zich oorspronkelijk één van de vier schoorsteenmantels bevond¹.

De *zuidwand* bezit een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenraam. Het venster bezit geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbank. Ter hoogte van de borstwering is een lambrisering met twee bossingpanelen aangebracht (alle 1891). De lijsten en lambrisering uit de bouwtijd zijn voorzien van een extra aftimmerlat ter aansluiting op de voorzetwanden (XXc).

Links in de *westwand* bevindt zich een deur naar een vaste kast ten westen van de wand, bevestigd door middel van paumelles (alle 1957).

Op een aantal van de binten van de bovenliggende vloer zijn klemmen (1957) aangebracht ten behoeve van het bevestigen van de verwarmingsbuizen (Afbeelding 35).

Afbeelding 33. Overzicht van de ruimte gezien richting het zuidenwesten. De deur rechts geeft toegang tot een vaste kast in de in 1957 uitgebouwde verbindinggang tussen de bouwdeelen F en G.

1 W.C. Metzelaar, *Bestek en voorwaarden wegens den bouw van een Huis van Bewaring te Leeuwarden*, 's-Gravenhage 1889, p.20.

Afbeelding 34. Zicht op de houten vloer onder de huidige vloerafwerkingen ter plaatse van de hardstenen dorpel. De vloerdelen bezitten een werkende breedte van 9 cm en zijn voorzien van zachtboard en vloerbedekking.

Afbeelding 35. Detail van één van de binten. Op de ligger zijn beugels aangebracht ter bevestiging van de verwarmingsbuizen (1957).

Cv-ruimte (ruimte N0.08)

De cv-ruimte bevindt zich aan de noordwestzijde van het bouwdeel ter plaatse van de voormalige portiersruimte. In 1957 werd de vloer verdiept ten behoeve van het realiseren van een cv-ruimte voor de nieuwe sanitaire faciliteiten ten noorden en zuiden van de verbindingsgang met bouwdeel F.

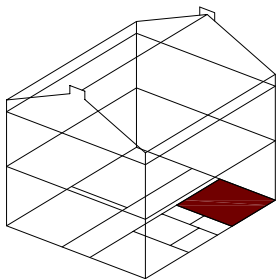
De wanden zijn gepleisterd en bezitten een geschilderde lambrisering aan de onderzijde. De vloer is voorzien van grijze tegels van 15 x 15 cm en een installatievloer uit geperforeerde stalen profielen met daarop geribde stalen tegels (1957). Het plafond bestaat uit gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers, evenwijdig aan de noordwand.

De *noordwand* bezit een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenraam. Het venster bezit geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbank. De geprofileerde aftimmerlat aan de onderzijde van de vensterbank is verwijderd.

De *oostwand* kent een gemetseld rookkanaal dat aan de onderzijde is verbreed (1957) en voorzien van verschillende doorvoeren van voormalige installaties. In de *noordwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Het kozijn van de paneeldeur is voorzien van geprofileerde aftimmerlijsten en geplaatst op hardstenen neuten (alle 1891).

Ter plaatse van de deur bevindt zich een bordes van waaruit de verlaagde vloer via een eenvoudig houten trapje (1957) te bereiken is.

Tegen de wanden zijn installatievoorzieningen uit diverse perioden aangebracht. Op een aantal van de binten van de bovenliggende vloer zijn klemmen (1957) gemonteerd ten behoeve van de verwarmingsbuizen.

Afbeelding 36. Zicht op de doorgang naar de gang in de zuidwand. Bij het realiseren van de cv-ruimte in 1957 werd de vloer verlaagd en is via een houten trapje bereikbaar.

Afbeelding 37. Ten behoeve van de rookgasafvoer werd het rookkanaal aangepast (1957) en werd de grote schoorsteen op het noordelijke dakvlak aangebracht. In het kanaal zijn diverse doorvoeren aangebracht, die bij het wijzigen van de installatievoorzieningen hun functie verloren.

Afbeelding 38. Zicht op de verhoogde installatievloer. Deze vloer bestaat uit geperforeerde stalen profielen, ten behoeve van de ventilatie met daarop geplaatste stalen tegels. In bouwdeel D komt in het noordelijk deel van de binnenplaatsvleugel dezelfde vloer voor.

Kantoor (ruimte N1.06)

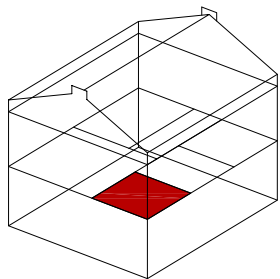
Dit kantoor bevindt zich aan de noordoostzijde van de eerste verdieping en was oorspronkelijk de ruimte voor de geneesheer.

De wanden zijn voorzien van glasweefselbehang en gedeeltelijk (noord- en oostwand) van voorzetwanden (1988). De houten vloerdelen met een werkende breedte van 9 cm zijn voorzien van vloerbedekking (XXIa) en sluiten door middel van 12 cm hoge houten plinten aan op de wanden. Het plafond bestaat uit gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers, evenwijdig aan de noordwand.

De *noord- en oostwand* bezitten beide een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenramen. De vensters bezitten geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbanken. Ter hoogte van de borstwering zijn lambriseringen met twee bossingpanelen aangebracht (alle 1891). De lambriseringen uit de bouwtijd zijn hier nog geheel aanwezig, maar worden gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door de radiatoren. Door middel van een katrollertje op het raamhout van het venster in de oostwand kan de markies aan de buitenzijde worden neergelaten.

De *zuidwand* kent een gemetseld rookkanaal (XIXd) met links daarvan de achterzijde van de vanuit ruimte N1.08 bereikbare vaste kast.

In de *westwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Het kozijn van de paneeldeur is voorzien van geprofileerde aftimmerlijsten en geplaatst op hardstenen neuten (alle 1891).

Afbeelding 39. Overzicht van de ruimte gezien richting het noordoosten.

Afbeelding 40. Overzicht van de ruimte gezien richting het zuidwesten. Geheel links is het rookkanaal zichtbaar, dat tijdens de bouw gewijzigd werd uitgevoerd of net daarna werd aangebracht (Afbeelding 72 en Afbeelding 76). De paneeldeur is hier aan de binnenzijde niet van een plaat voorzien.

Afbeelding 41. Zicht op de onderzijde van één van de vensters. De vensters zijn voorzien van geprofileerde architraaflijsten die door middel van houten neuten aansluiten op de vensterbanken. Ter hoogte van de borstwering zijn lambriseringen met bossingpanelen aangebracht. Op verschillende plaatsen zijn de bossingpanelen door vlakke platen aan het zicht onttrokken of is de lambrisering geheel verwijderd, maar hier zijn ze nog in het zicht.

Kantoor (ruimte N1.08)

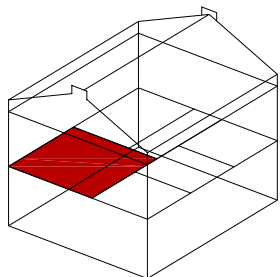
Deze grotere kantoorruimte bevindt zich aan de zuidoostzijde van de eerste verdieping en was oorspronkelijk de ruimte voor de krijgsraad.

De wanden zijn voorzien van glasweefselbehang en gedeeltelijk (oost- en zuidwand) van voorzetwanden (1988). De houten vloerdelen met een werkende breedte van 10 cm zijn voorzien van vloerbedekking (XXIa) en sluiten door middel van 12 cm hoge houten plinten aan op de wanden. Het plafond bestaat uit gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers, evenwijdig aan de noordwand en is voorzien van een houten kroonlijst (Afbeelding 44).

In de *noordwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Het kozijn van de paneeldeur is voorzien van geprofileerde aftimmerlijsten en geplaatst op hardstenen neuten (alle 1891). Rechts bevindt zich een vaste kast (XIXd), uitgebouwd ten oosten van het rookkanaal in ruimte N1.06. De deur is niet meer aanwezig, maar het kozijn met geprofileerde aftimmerlijsten en hardstenen neuten nog wel.

De *oost- en zuidwand* bezitten beide een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenramen. De vensters bezitten geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbanken. Ter hoogte van de borstwering zijn lambriseringen met twee bossingpanelen aangebracht (alle 1891). De lambriseringen uit de bouwtijd zijn hier nog geheel aanwezig, maar worden gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door de radiatoren. Door middel van een katrollertje op het raamhout van de vensters kunnen de markiezen aan de buitenzijde worden neergelaten.

De *westwand* kent een gemetseld rookkanaal waarvoor zich één van de vier schoorsteenmantels bevond¹.

1 W.C. Metzelaar, *Bestek en voorwaarden wegens den bouw van een Huis van Bewaring te Leeuwarden*, 's-Gravenhage 1889, p.20.

Afbeelding 42. Overzicht van de noordwand van de ruimte. Links bevindt zich de oorspronkelijke paneeldeur, rechts de toegang tot de vaste kast, die tijdens of vrij snel na de bouw werd aangebracht (XIXd). De deur van de kast is verwijderd, maar het kozijn met omlijsting is nog aanwezig.

Afbeelding 43. Overzicht van de ruimte gezien richting het zuiden. Deze ruimte bezit als enige in het gebouw een stucplafond waarbij de troggewelfjes ter plaatse van de wanden afgerond. Aan de onderzijde werd een houten kroonlijst aangebracht (vermoelijk XIXd).

Afbeelding 44. Detail van de aansluiting van het plafond op de wanden.

Opslag (ruimte N1.09)

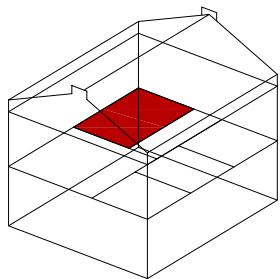
Deze opslagruimte bevindt zich aan de zuidwestzijde van de eerste verdieping en was oorspronkelijk de ruimte voor de rechter.

De wanden zijn voorzien van glasweefselbehang en gedeeltelijk (zuid- en westwand) van voorzetwanden (1988). De houten vloerdelen met een werkende breedte van 10 cm zijn voorzien van vloerbedekking (XXIa) en sluiten door middel van 12 cm hoge houten plinten aan op de wanden. Het plafond bestaat uit een systeemplafond (XXd) met daarboven gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers.

In de *noordwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Het kozijn van de paneeldeur is voorzien van geprofileerde aftimmerlijten en geplaatst op hardstenen neuten (alle 1891).

De *oostwand* kent een gemetseld rookkanaal waarvoor zich de enige nog aanwezige zwart marmere schoorsteenmantel (1891) bevindt (Afbeelding 46).

De *zuidwand* bezit een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenraam. Het venster bezit geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbank en een lambrisering met twee bossingpanelen (alle 1891). De lambrisering uit de bouwtijd is hier nog geheel aanwezig, maar wordt gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door de radiator. Door middel van een katrollertje op het raamhout van het venster kan de markies aan de buitenzijde worden neergelaten.

Afbeelding 45. Overzicht van de ruimte gezien richting het noordoosten. Het rookkanaal in deze ruimte bezit als enige nog de oorspronkelijke zwart marmere schoorsteenmantel (Afbeelding 46).

Afbeelding 46. Zicht op de oorspronkelijke zwart marmeren schoorsteenmantel (1891) in ruimte N1.09. De schouw is eenvoudig maar elegant vormgegeven.

Afbeelding 47. Zicht op de onderzijde van de kozijnstijl van de doorgang naar de gang. De kozijnen zijn op hardstenen neuten geplaatst en afgetimmerd met geprofileerde lijsten (1891). De dorpel is eveneens vervaardigd uit hardsteen. De sponning werd in 1988 opgedikt en de paneeldeur aan de zijde van de gang voorzien van een brandwerende beplating. Dit is bij alle binnendeuren zo uitgevoerd.

Douche/wasruimte (ruimte N1.04)

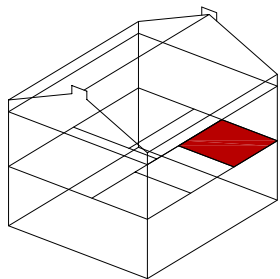
De wasruimte bevindt zich aan de noordwestzijde van de eerste verdieping en was oorspronkelijk de ruimte voor de getuigen en werd in 1988 gewijzigd in een wasruimte voor het personeel.

De wanden zijn voorzien van glasweefselbehang en gedeeltelijk (zuid- en westwand) van voorzetwanden (1988). De houten vloerdelen met een werkende breedte van 10 cm zijn voorzien van marmoleum (1988) en sluiten door middel van 12 cm hoge houten plinten aan op de wanden. Het plafond bestaat uit een systeemplafond (XXd) met daarboven gepleisterde halfsteens troggewelven op INP-liggers evenwijdig aan de noordwand.

De *noordwand* bezit een schuifvenster (1891) met 6-ruits onder- en 3-ruits bovenraam. Het venster bezit geprofileerde architraaflijsten die middels houten neutjes aansluiten op de oorspronkelijke vensterbank en een lambrisering met twee bossingpanelen (alle 1891). De lambrisering uit de bouwtijd is hier nog geheel aanwezig, maar worden gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door de radiator. Het onderraam is voorzien van matte beglazing (1988) en de middelste ruit van het bovenraam is vervangen door een ventilatierooster (1988). De *oostwand* kent een gemetseld rookkanaal waarvan het rechter deel - in het midden van de wand - uit de bouwtijd stamt en het linker deel secundair is (1957). Voor dit kanaal is een keukenblok (1988) geplaatst.

In de *zuidwand* bevindt zich de toegang naar de gang. Het kozijn is voorzien van geprofileerde aftimmerlijsten en geplaatst op hardstenen neuten (alle 1891), de deur is secundair (1988).

Op de *westwand* zijn links drie wastafels aangebracht op een multiplex achterplaat.

Afbeelding 48. Overzicht van de ruimte gezien richting het noorden. Het onderraam van het venster werd voorzien van matte beglazing.

Afbeelding 49. Zicht op het rookkanaal op de oostwand van de ruimte. Het oorspronkelijke kanaal (1891) rechts werd in 1957 uitgebreid (links) ten behoeve van het afvoeren van de rookgassen van de nieuwe cv-installatie. Recent (1988) werd voor de kanalen een keukenblokje geplaatst.

Afbeelding 50. Zicht op de bovenzijde van de lambrisering onder het venster in de noordwand. De lambrisering is voorzien van twee bossingpanelen, die op verschillende plekken aan het zicht zijn onttrokken door secundaire beplating.

Zolder (ruimten N2.01 t/m N2.04)

De zolder bevat een viertal ruimten: twee kleine ruimten aan de noordzijde aan weerszijden van het trappenhuis en twee grotere ruimten aan de zuidzijde van het bouwdeel. De ruimten zijn altijd gebruikt als opslag.

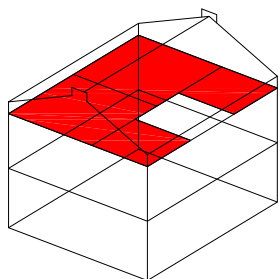
De wanden zijn gepleisterd met zandcementpleister (1891) en niet voorzien van een plint. De vloer is een cementvloer waarin op verschillende plaatsen sleuven¹ zijn gefreesd (Afbeelding 53).

De kapconstructie bestaat uit gordingen en muurplaten van 20 x 9,5 cm met daarop messing en groef delen met een werkende breedte van 21 cm. De gordingen worden ter plaatste van de buitenwanden ondersteund door muurstijlen van 10 x 10 cm op gemetselde consoles. Tussen de muurstijlen en gordingen zijn schoren van 11 x 6,5 cm aangebracht.

De toegangen tot de overloop (Afbeelding 54), bestaan uit paneeldeuren met triplex beplating (XXc) in kozijnen op hardstenen neuten en geprofileerde af-timmerlijsten (1891). In elke ruimte is één dakvenster aangebracht, aan de binnenzijde voorzien van traliewerk en een secundaire kunststof daklicht aan de buitenzijde (Afbeelding 56).

De gordingen worden ter plaatse van de rookkanalen opgevangen door consoles (Afbeelding 57). Het enige rookkanaal dat nog bovendaks is doorgevoerd, is het kanaal in ruimte N2.01, de overige schoorstenen zijn verwijderd, waarbij het dakbeschot werd aangeheeld.

Op de gordingen en het dakbeschot zijn nummertjes aangebracht.

In de oostwand van *ruimte N2.04* bevindt zich een tweelicht met 2-ruits ramen. Het venster is voorzien van afwerkingen en hang- en sluitwerk uit de bouwtijd (Afbeelding 51 en Afbeelding 55). De profileringen zijn eenvoudiger van aard dan van de vensters op de begane grond en eerste verdieping, maar het spanjolet van het linker raam is zeer verzorgd gedetailleerd.

De westwanden van *ruimte N2.01 en N2.02* bezitten beide een 4-ruits venster met dezelfde afwerking als

1 Vermoedelijk waren deze sleuven gemaakt ten behoeve van het plaatsen van schotten of stellingen.

het venster in ruimte N2.04.

Afbeelding 51. Overzicht van ruimte N2.04 gezien richting het oosten.

Afbeelding 52. Overzicht van ruimte N2.02 gezien richting het zuidwesten.

Afbeelding 53. Zicht op één van de sleuven in de cementvloer van de zolder. De sleuven zijn vermoedelijk aangebracht ten behoeve van het bevestigen van schotten of stellages.

Afbeelding 54. Zicht op de onderzijde van één van de deuren op de zolder. De doorgangen en de afwerkingen daarvan stammen uit de bouwtijd, maar de deuren werden later van triplex beplating voorzien en jaren '50 hang- en sluitwerk.

Afbeelding 55. Zicht op de knop van het spanjolet op het venster in de oostwand van ruimte N2.04. De aftimmering van de vensters op de zolder is eenvoudiger uitgevoerd dan op de begane grond en eerste verdieping, maar de vensters zijn wel voorzien van verzorgd vormgegeven hang- en sluitwerk.

Afbeelding 56. Zicht op één van de dakvensters. De vensters zijn aan de binnenzijde voorzien van tralies en de kunststof koepel aan de buitenzijde is secundair. Op de gordingen en het dakbeschoot zijn nummertjes aangebracht.

Afbeelding 57. Zicht op de aansluiting van het rookkanaal aan de zuidzijde. De gordingen worden ter plaatse van het kanaal opgevangen door consoles. Het bovendakse gedeelte van de schoorstenen werd verwijderd, waarbij het dakbeschoot werd aangeheeld.

MONUMENTWAARDE VAN HET GEBOUW

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1: hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk

Categorie 2: positieve monumentwaarde, behoud wenselijk

Categorie 3: indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Stedenbouwkundige situering : categorie 2

De situering van het administratiegebouw met de aangrenzende ommuring is beeldondersteunend voor de bebouwing aan de zuidoostelijke zijde van de stad (categorie 2).

Bouwmassa : categorie 1

De waardering van de bouwmassa is in dit geval hoger dan die van de reeds genoemde stedenbouwkundige waardering. Hierbij bezitten vrijwel alle 19de-eeuwse gebouwen een hoge monumentwaarde (categorie 1).

Constructie : categorie 1

De waardering van de constructie komt in grote lijnen overeen met de genoemde waardering van de bouwmassa's. Bouwdeel G bezit een monumentale constructie (categorie 1). Hier zijn met name de gewelven van de vloeren en de kapconstructie van belang.

Exterieur : categorie 1 en 3

De waardering van het exterieur komt overeen met de reeds besproken bouwmassa en constructie. Behalve de ouderdom van het administratiegebouw uit 1891 wordt de grondslag voor deze hoge waardering mede gevormd door de kwalitatief goede en zorgvuldige detaillering van de diverse onderdelen, waaronder het metselwerk met geknipte voegen, vensteropeningen met hanenkammen en de uitkragende gootlijst (categorie 1).

De nieuwe schoorsteen op het noordelijke dakvlak dateert uit 1957 en werd aangebracht ten behoeve van de nieuwe cv-installatie. Deze is zuiver functioneel (categorie 3).

De bouwdelen van ná 1965, zoals de houten markiezen, zijn zuiver utilitair van aard en bezitten geen monumentwaarde (categorie 3).

Interieur : categorie 1,2 en 3

Het bouwdeel bezit ruimten in deze drie categorieën.

In het administratiegebouw zijn met name de gangen op de begane grond en de verdieping en het trappenhuis waardevol (categorie 1). Deze ruimten bezitten nog de oorspronkelijke indeling en veelal ook de daarbij behorende oorspronkelijke detaillering en afwerking (1891). Van de gangen dateren de vloeren, hoekbeschermers en lambriseringslijsten - op de verdieping - nog uit de bouwtijd en bezitten een hoge monumentwaarde (categorie 1). Dit geldt eveneens voor de gietijzeren trap met oorspronkelijke balustrade en hardstenen bordes. De uit de bouwtijd afkomstige aftimmering van de (voormalige) verblijfsruimten ter plaatse van de vensters en deuren in de vorm van lambrisering en architraaflijsten bezitten eveneens een hoge monumentwaarde (categorie 1). De detaillering van de lambriseringslijsten op de begane grond werd in 1957 aangepast in een grovere detaillering (categorie 3).

De toiletruimten bevinden zich op de plaats van het oorspronkelijke privaat en urinoir, maar werden in 1974 geheel vervangen, waardoor deze vanwege de geringe ouderdom een indifferente monumentwaarde bezitten (categorie 3). De brandwerende beplating onttrekt de zorgvuldig vervaardigde paneeldeuren aan het zicht en bezit geen monumentwaarde (categorie 3). De voorzetwanden in de verschillende ruimten en recente vloerafwerkingen behoren eveneens tot deze categorie (categorie 3).

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het bouwdeel werd reeds als onderdeel van de bouwhistorische verkenning van het bureau Baac uit 2008 onderzocht. Desondanks kunnen een drietal aanbevelingen voor nader onderzoek worden genoemd, die bij een eventuele toekomstige functie-wijziging en daarmee gepaard gaande verbouwing van het complex nuttig danwel noodzakelijk zijn.

Kleuronderzoek

Voor zover bekend heeft er tot op heden nog geen systematisch kleuronderzoek in het gebouw plaatsgevonden. Tijdens het veldwerk is gebleken dat er verspreid door het gebouw nog oudere afwerkklagen zich bevinden. Voorbeelden zijn de trap, de kozijnen, deuren en enkele balklagen. Deze zouden onderzocht kunnen worden, zodat meer bekend wordt over de eerdere afwerkingen van het interieur.

Archeologisch onderzoek

Indien sloop- en/of graafwerkzaamheden op het terrein plaatsvinden, dient men rekening te houden met een archeologisch onderzoek.

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd slechts beperkt archiefonderzoek verricht. Dit beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Mogelijk kunnen middels aanvullend archiefonderzoek de in het bestek uit 1892 genoemde detailtekeningen alsnog achterhaald worden.

AANBEVELINGEN VOOR RESTAURATIE EN HERGEBRUIK

In aansluiting op het voorgaande zijn aanbevelingen te geven voor een toekomstige restauratie of verbouwing van het bouwdeel. Deze aanbevelingen zijn er op gericht om de in het bouwdeel aanwezige – deels verborgen – kwaliteiten te versterken, dan wel terug te laten komen. De aanbevelingen staan derhalve geheel los van de mogelijkheden of beperkingen die een eventuele toekomstige verbouwing qua programma en budget biedt.

Exterieur

Het exterieur van het bouwdeel is in grote lijnen nog gaaf.

Het dak was oorspronkelijk uitgevoerd als een zinken roevendak (Afbeelding 58). Het huidige bitumen dak zou door een dergelijk zinken roevendak vervangen kunnen worden. Het dak was oorspronkelijk voorzien van een drietal schoorstenen, twee op het noordelijke dakvlak en één op het zuidelijke. Herstel hiervan is te overwegen, indien bij een functiewijziging extra rookgasafvoeren of andere ventilatievoorzieningen in het dakvlak zouden kunnen worden aangebracht.

Zowel de oost- als de zuidgevel worden op dit moment ontsierd door een drietal grof gedimensioneerde armaturen (Afbeelding 60). Het verdient aanbeveling bij herbestemming deze lampen te vervangen door meer verzorgd vormgegeven armaturen op de oorspronkelijke plaatsen (Afbeelding 61). Deze tekenen zich nog af op de hoeken van de oostgevel.

De tralies voor de vensters werden vermoedelijk rond 1948 aangebracht. Bij herbestemming zouden deze ten behoeve van de nieuwe functie kunnen worden verwijderd ten einde een meer vriendelijke uitstraling te bereiken (Afbeelding 61).

Ten behoeve van de zonwering zou overwogen kunnen worden de huidige houten markiezen te vervangen door louvreliken, zoals deze tot ongeveer 1960 aanwezig waren (Afbeelding 61 en Afbeelding 63). De sporen van de luiken tekenen zich nog af in de kozijnstijlen.

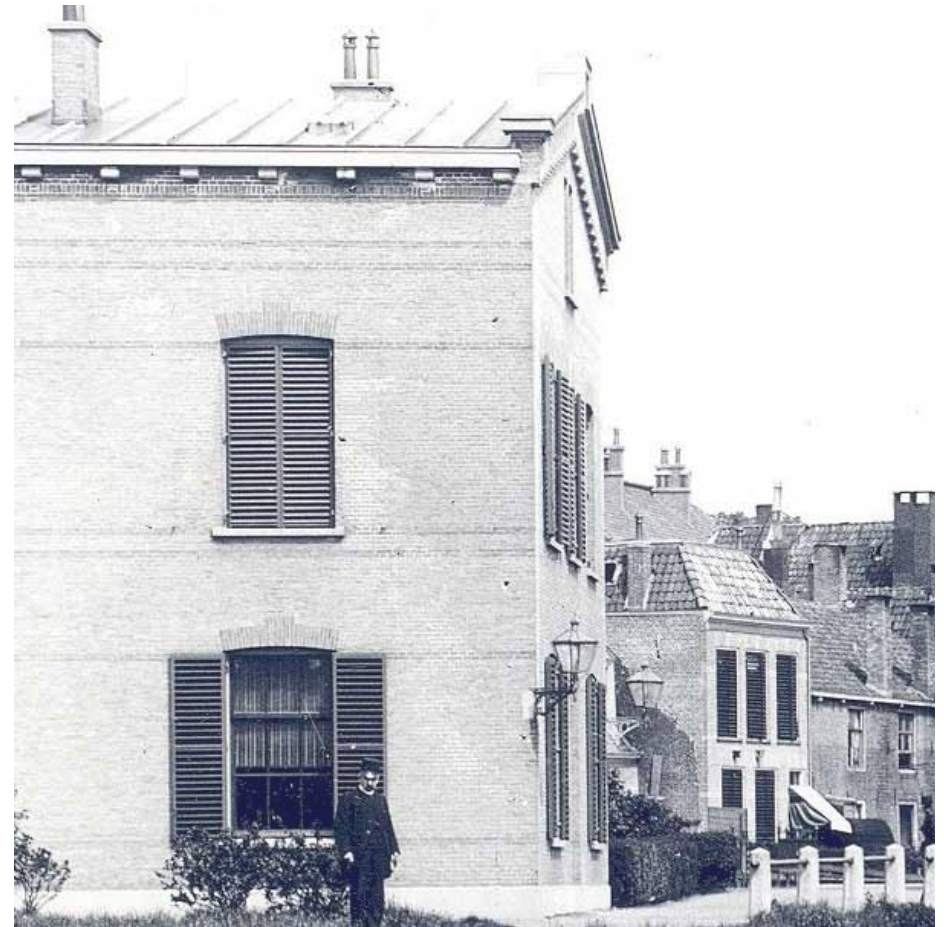
Afbeelding 58. Op deze luchtfoto uit mei 1978 is duidelijk te zien dat zowel de bouwdeelen F als G nog een zinken roevendak bezaten. Het dak van bouwdeel H was reeds vervangen door bitumen. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDLUCHTFB007.

Afbeelding 59. Recente afbeelding van de kap van bouwdeel G. De zinken dakbedekking werd vervangen door bitumen en de zinken dakvensters door kunststof lichtkoepels. Foto: dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 60. Overzicht van het exterieur van bouwdeel G, gezien vanuit het zuiden. Op zowel de oost- als de zuidgevel zijn grote armaturen aangebracht. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 61. Overzicht van het exterieur van bouwdeel G, gezien vanuit het zuiden, tussen 1925 en 1935. Mogelijk zouden de huidige lampen kunnen worden vervangen door meer verzorgd vormgegeven armaturen. Vermoedelijk rond 1948 werden de vensters aan de buitenzijde voorzien van traliwerk. De laatste louvreliken van de vensters werden rond 1960 verwijderd. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDOGRWALA006.

Afbeelding 62. Overzicht van het exterieur van bouwdeel G, gezien vanuit het noordoosten in mei 1964. Door het aanbrengen van traliewerk rond 1948 kreeg het administratiegebouw een minder vriendelijk uiterlijk. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDKEIZGRA007.

Afbeelding 63. Zicht op één van de vensters. De vensters zijn nu voorzien van markiezen met een houten luifeltje. Overwogen zou kunnen worden het traliewerk te verwijderen en de louverluiken te herstellen.

Interieur

De indeling van het gebouw is nog vrij gaaf, de oorspronkelijke afwerkingen zijn echter gedeeltelijk verwijderd of vervangen door minder kwetsbare afwerkingen. Afhankelijk van het toekomstige gebruik, zou overwogen kunnen worden een aantal van de verzorgd gedetailleerde afwerkingen uit de bouwtijd te herstellen.

Gangen en trappenhuis

De oorspronkelijke lambriseringslijsten bevinden zich nog op een deel van de wanden van de gang op de eerste verdieping en de verbindingsgang met bouwdeel F (Afbeelding 64). Deze lijsten waren ook aangebracht op de wanden van het trappenhuis en de gang op de begane grond, waar zich nu de grover gedetailleerde lijsten uit 1957 bevinden. De oorspronkelijke lijsten sluiten aan bij de hoekbeschermers met gedraaide bovenzijden die op de hoeken van de verschillende doorgangen werden aangebracht. Herstel van de lijsten naar model van de nog aanwezige lijsten op de verdieping zou de eenheid van het interieur ten goede komen.

Het tussen 1988 en 1997 achter de linker doorgang naar het trappotaal aangebrachte toilet, komt de ruimtelijke kwaliteit van het trappenhuis niet ten goede (Afbeelding 65). Overwogen zou kunnen worden de huidige - uit 1965 afkomstige - toiletruimten onder de trap te vervangen door een meer verzorgd uitgevoerde toiletgroep.

Het verdient aanbeveling de brandwerende beplating van de paneeldeuren te verwijderen.

Afbeelding 64. Zicht op de hoek van de doorgang naar het tweede gedeelte van de gang ter hoogte van de eerste verdieping. Langs de wanden werden geprofileerde lambriseringslijsten aangebracht, waarbij de hoeken van de doorgangen werden voorzien van hoekbeschermers.

Afbeelding 65. Zicht op het trapportaal vanaf het bordes. De toiletruimten (1965/1997) aan de rechter zijde nemen een groot deel van de ruimtelijkheid van het trappenhuis weg. De rechter doorgang is geheel aan het zicht onttrokken.

Afbeelding 66. Zicht op de gang ter hoogte van de begane grond in februari 1983, gezien richting het oosten. De achterste twee toiletruimten waren reeds aanwezig, maar de twee doorgangen waren nog open. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSP009.

Verblijfsruimten

De buitenwanden en een gedeelte van de binnenwanden zijn voorzien van voorzetwanden met glasweefselbehang. Deze wanden zijn vermoedelijk aangebracht in verband met vocht- en koudeoverlast, maar sluiten niet goed aan op het oudere lijstwerk ter plaatse van doorgangen, vensters en plafonds. Het verdient aanbeveling de noodzaak van de voorzetwanden te herzien en deze eventueel door een dunner, beter aansluitend systeem te vervangen.

De lambriseringen op de borstweringen onder de vensters zijn op verschillende plaatsen voorzien van een beplating, waardoor het bossingpaneel aan het zicht is onttrokken. In samenhang met een eventueel nieuw verwarmingssysteem, zouden de radiatoren voor de lambriseringen kunnen worden verplaatst en de lambriseringen hersteld. (Zie Afbeelding 67.)

Op één na zijn alle schouwen verwijderd. Alleen ruimte N1.09 bezit nog een elegante, eenvoudig vormgegeven schouw. Ten behoeve van de kwaliteit van de verblijfsruimten zouden voor de rookkanalen in de overige ruimten schouwen en kachels kunnen worden geplaatst. (Zie Afbeelding 69.)

Tot slot zou ten behoeve van het vergroten van de functionaliteit de in 1957 in ruimte N0.08 gerealiseerde cv-ruimte kunnen worden verplaatst naar bijvoorbeeld één van de berg ruimten aan de noord- of zuidzijde van de verbindingsgang.

Afbeelding 67. Zicht op de onderzijde van één van de vensters in de verblijfsruimten op de verdieping. De vensters zijn voorzien van geprofileerde architraaflijsten die door middel van houten neuten aansluiten op de vensterbanken. Ter hoogte van de borstwering zijn lambriseringen met bossingpanelen aangebracht. Op verschillende plaatsen zijn de bossingpanelen door vlakke platen aan het zicht onttrokken of is de lambrisering geheel verwijderd.

Afbeelding 68. Zicht op de binnenzijde van één van de paneeldeuren. De deur is aan de buitenzijde voorzien van een brandwerende beplating.

Afbeelding 69. Zicht op de schouw in ruimte N1.09.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN LITERATUUR

Archieven

Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden

Gemeente Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Historisch Centrum Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, archief Ministerie van Justitie.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv. nr. 789, 791, 792, 793, 1783 en 1790.

Stichting Digitaal Archief Leeuwarder Courant: <http://www.archiefleeuwarder-courant.nl/>

Beeldbank Leeuwarden: <http://hcl.pictura-dp.nl/>

Website Stichting Blokhuispoort: <http://www.blokhuispoort.nl/>

Literatuur

B.A.T.J. Dukers, *De plaats van de strafgevangenis aan de Noordsingel in Rotterdam binnen de ontwikkeling van gevangenissen in Nederland en West-Europa*, in : *De Penitiaire Inrichting en het voormalige Gerechtsgebouw en archiefgebouw aan de Noordsingel te Rotterdam*, Rapport II, Rijksgebouwen-dienst Directie Vastgoed Den Haag / Bureau Bouwwerk Holten Utrecht 2008.

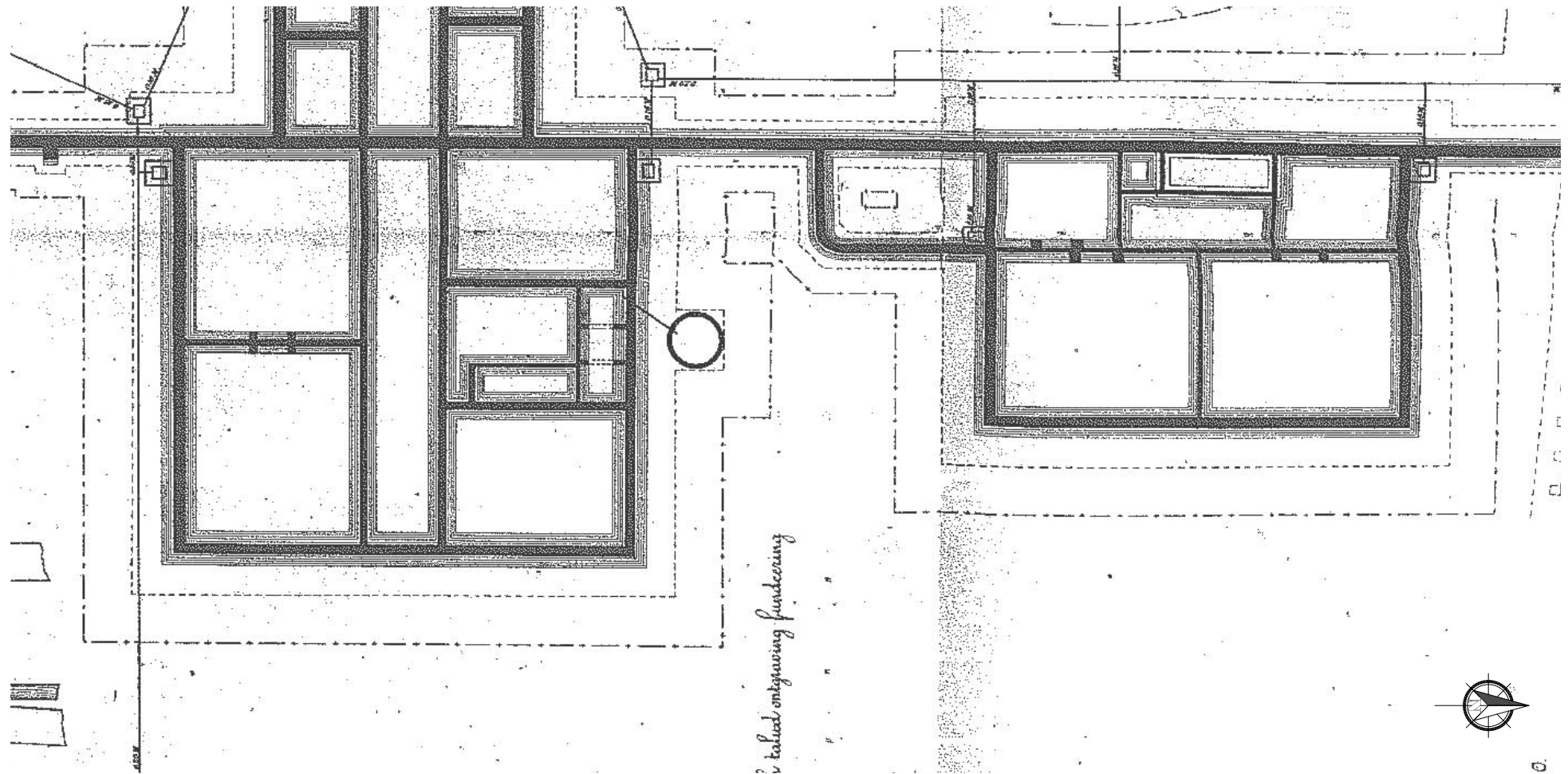
Ros Floor, *J.F. Metzelaar (1818-1897) en W.C. Metzelaar (1848-1918), Bouwmeesters voor Justitie*, Rotterdam 2009.

J. Kamphuis, E.D. Orsel en K. Emmens, *Justitiële Inrichtingen "Oostereiland" Hoofd I te Hoorn, Bouwhistorische aantekening*, Rijksgebouwendienst Bureau Rijksbouwmeester, 's-Gravenhage 1998.

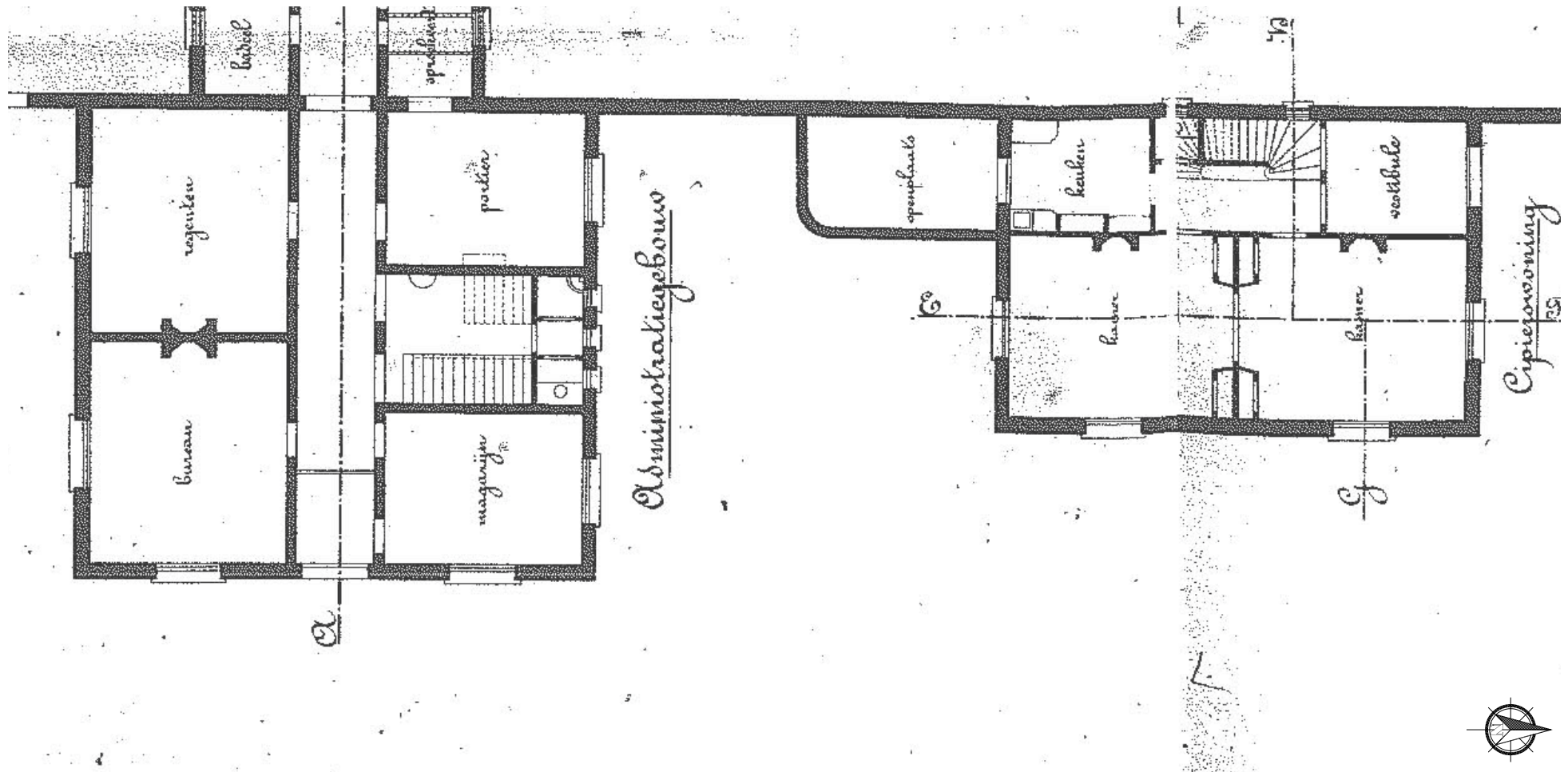
Dr.Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888.

J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

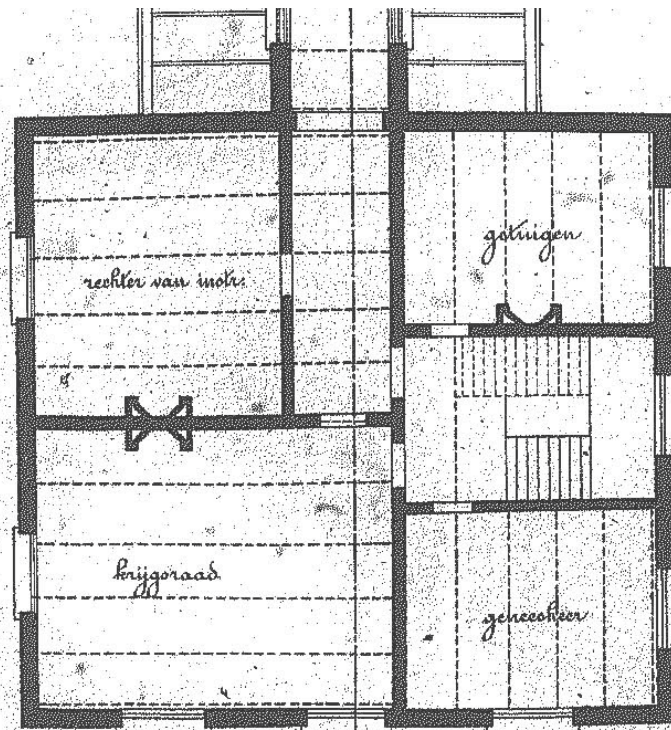
BOUWTEKENINGEN

Afbeelding 70. Bouwtekening van de fundering van de bouwdelen F, G en H door W.C. Metzelaar, september 1889. Ten behoeve van de nieuwbouw werd na de sloop van de oude gebouwen de grond 2,42 meter uitgegraven, waarna een grondverbetering toegepast werd, alvorens de nieuwe fundering aan te leggen. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 1783.5.

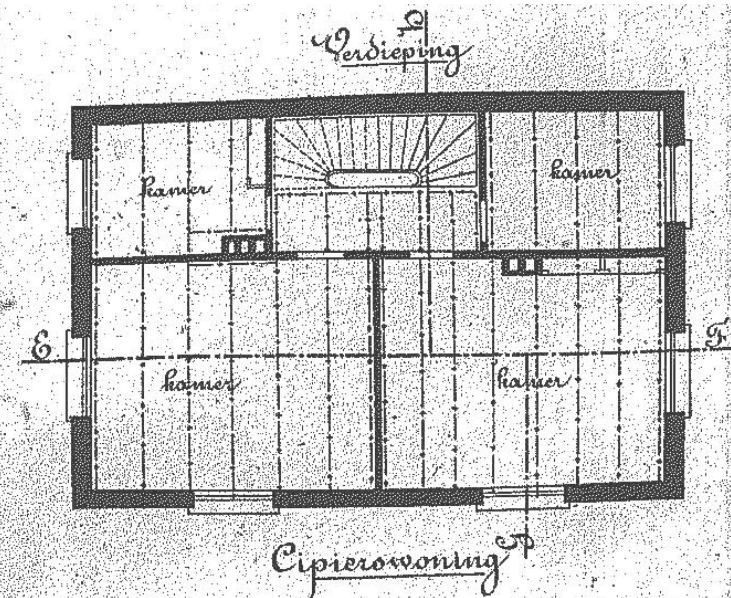

Afbeelding 71. Bouwtekening van de begane grond van de bouwdelen F, G en H door W.C. Metzelaar, september 1889. Op de begane grond van het administratiegebouw werden de vertrekken bestemd als 'bureau', 'regenten', 'portier' en 'magazijn'. De beide vertrekken aan de zuidzijde bezaten beide een schouw, het vertrek van de portier kende mogelijk een kachel. Onder de trap werden een urinoir (westen) en een privaat (oosten) gerealiseerd. Tevens werd op de westwand van het trapenhuis een fonteintje aangebracht. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 1783.4.

Administratiegebouw

Schaal 1 à 100.

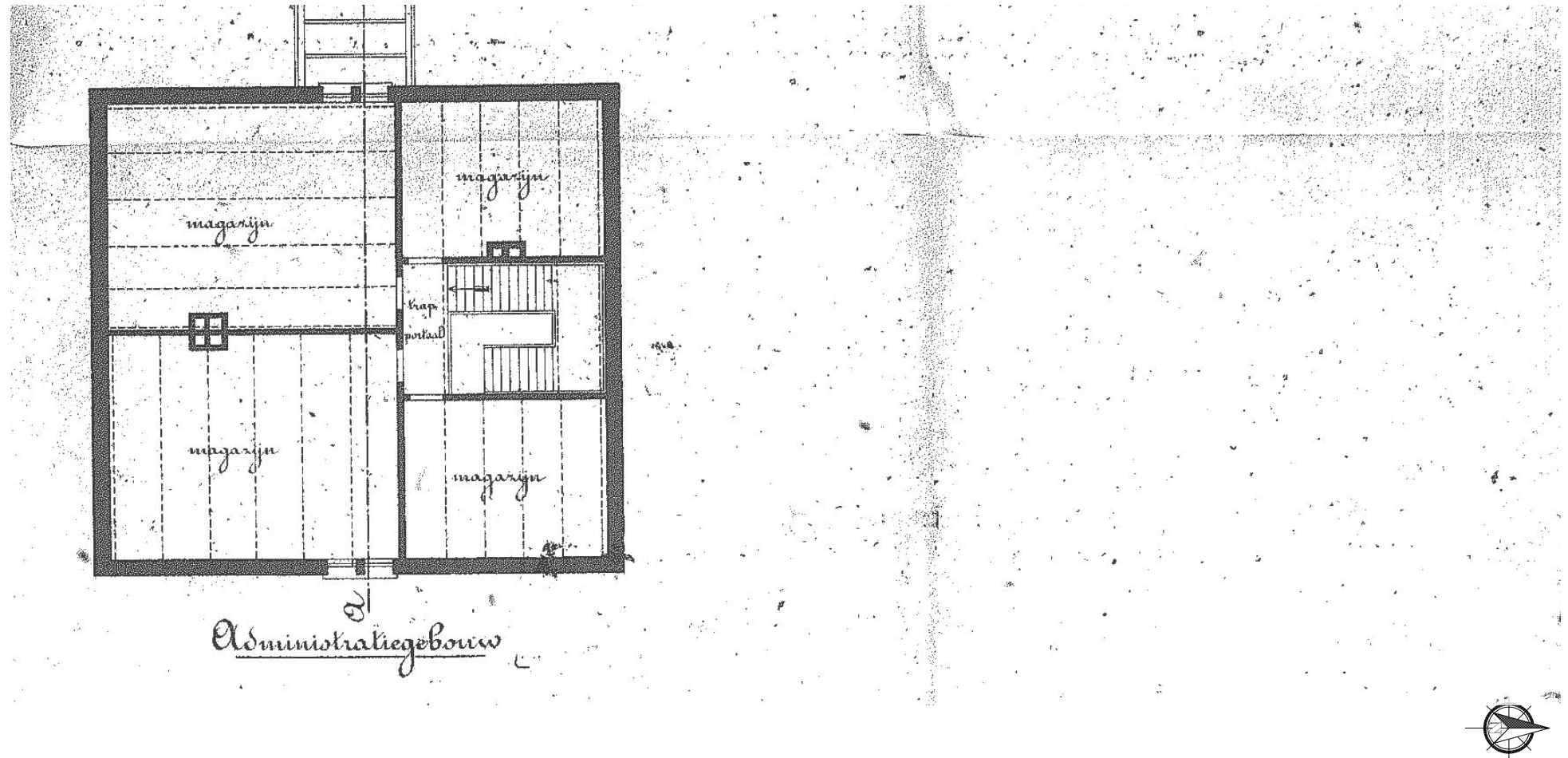

De Ingenieur-Architect voor de
gevangnissen en rechtgebouwen
te Gravenhage 11 September 1889.
W. C. METZELAAR.

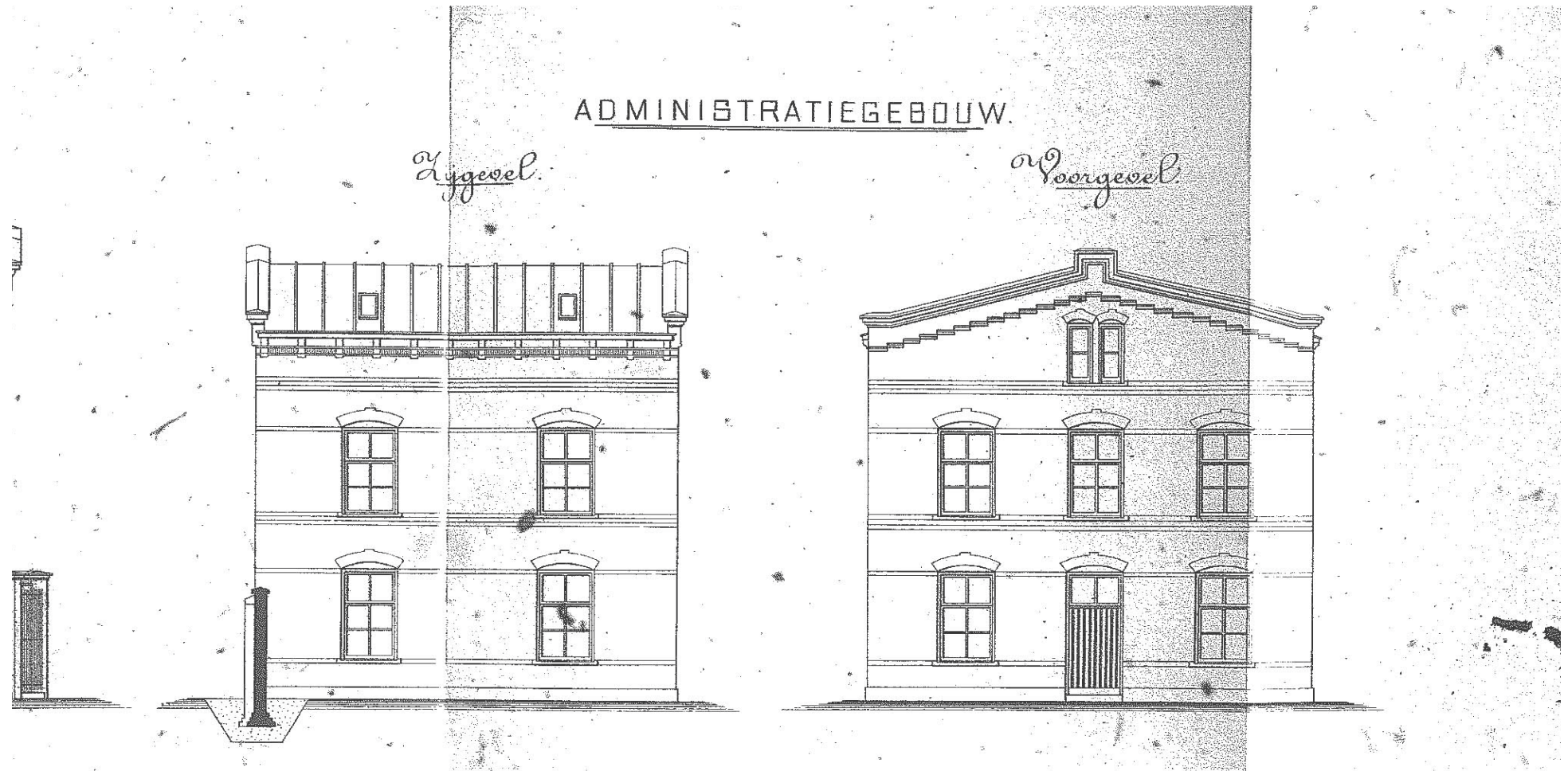

Secunde v. Gabe v. Langenhuisjan s. H. H.

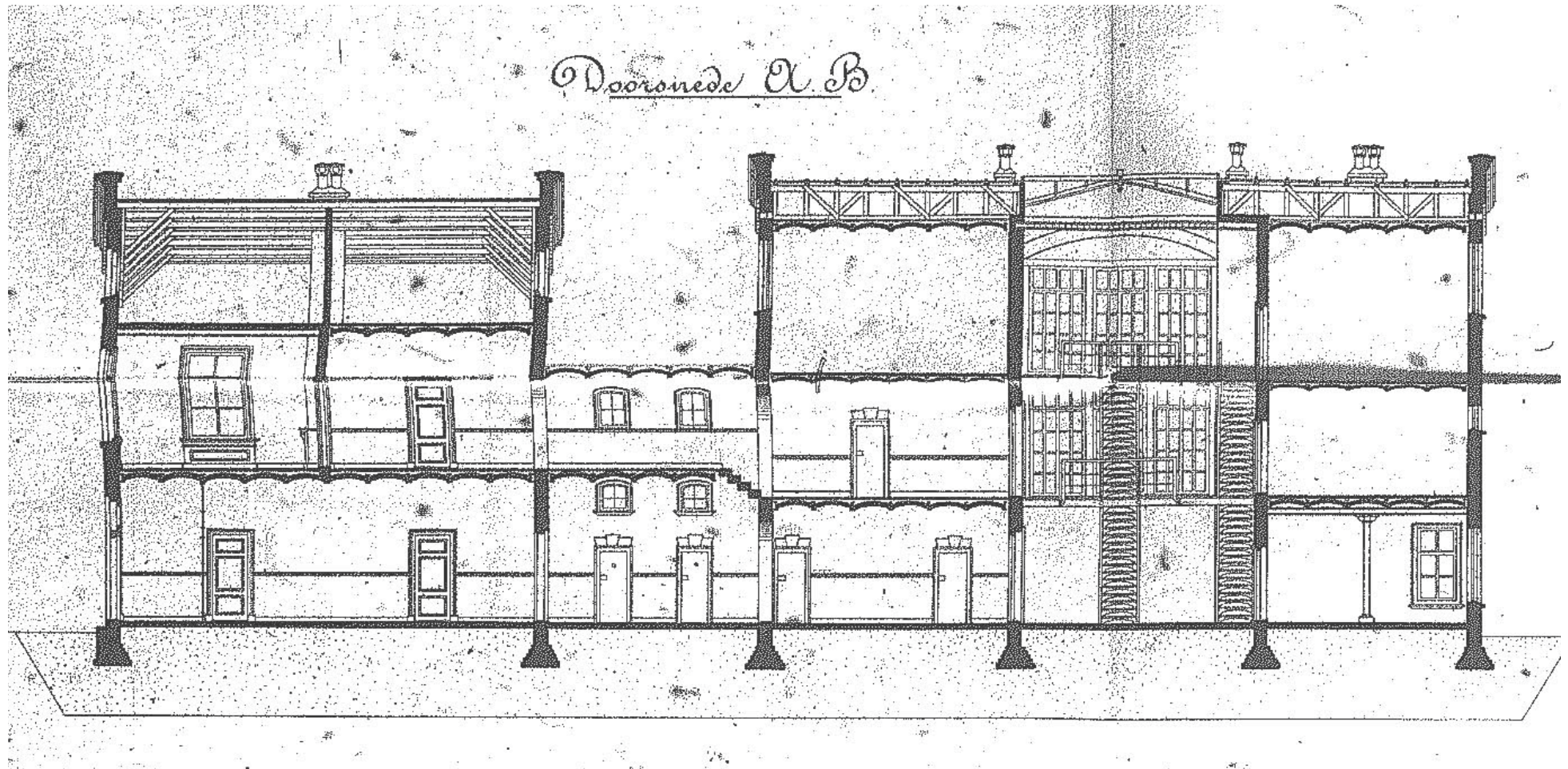
Afbeelding 72. Onderste helft van de bouwtekening van de eerste en tweede verdieping van de bouwdelen F, G en H met daarop de eerste verdieping, door W.C. Metzelaar, september 1889. Op de eerste verdieping van het administratiegebouw werden de vertrekken bestemd als 'krijgsraad', 'rechter', 'getuigen' en 'geneesheer'. Drie van de vier vertrekken bezaten een schouw, waarvan nu slechts de schouw in het vertrek van de rechter nog aanwezig is. De kamer van de geneesheer kent volgens de bouwtekening geen kachel of schouw, maar op de overzichtstekening van het complex uit 1896 (Afbeelding 76) wordt deze wel aangegeven. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 1783.1

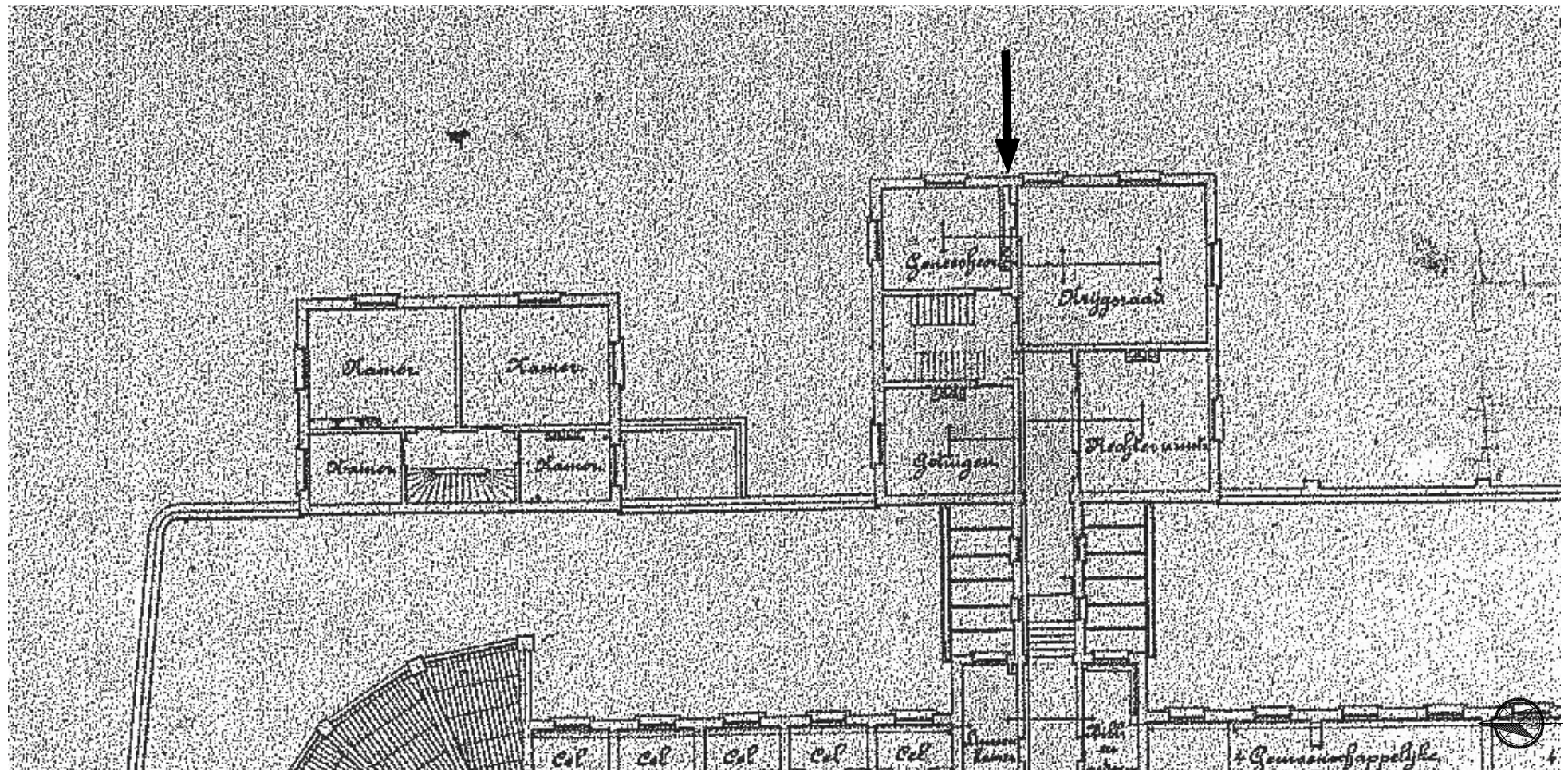
Afbeelding 73. Onderste helft van de bouwtekening van de eerste en tweede verdieping van de bouwdelen F, G en H met daarop de tweede verdieping, door W.C. Metzelaar, september 1889. De tweede verdieping (zolder) van het adminstratiegebouw werd bestemd tot magazijn. Opmerkelijk is het rijk gedetailleerde hang- en sluitwerk op de vensters van deze vertrekken. De twee vensters in de westgevel zijn met een grotere onderlinge afstand uitgevoerd, zodat beide vertrekken van daglicht werden voorzien. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 1783.1

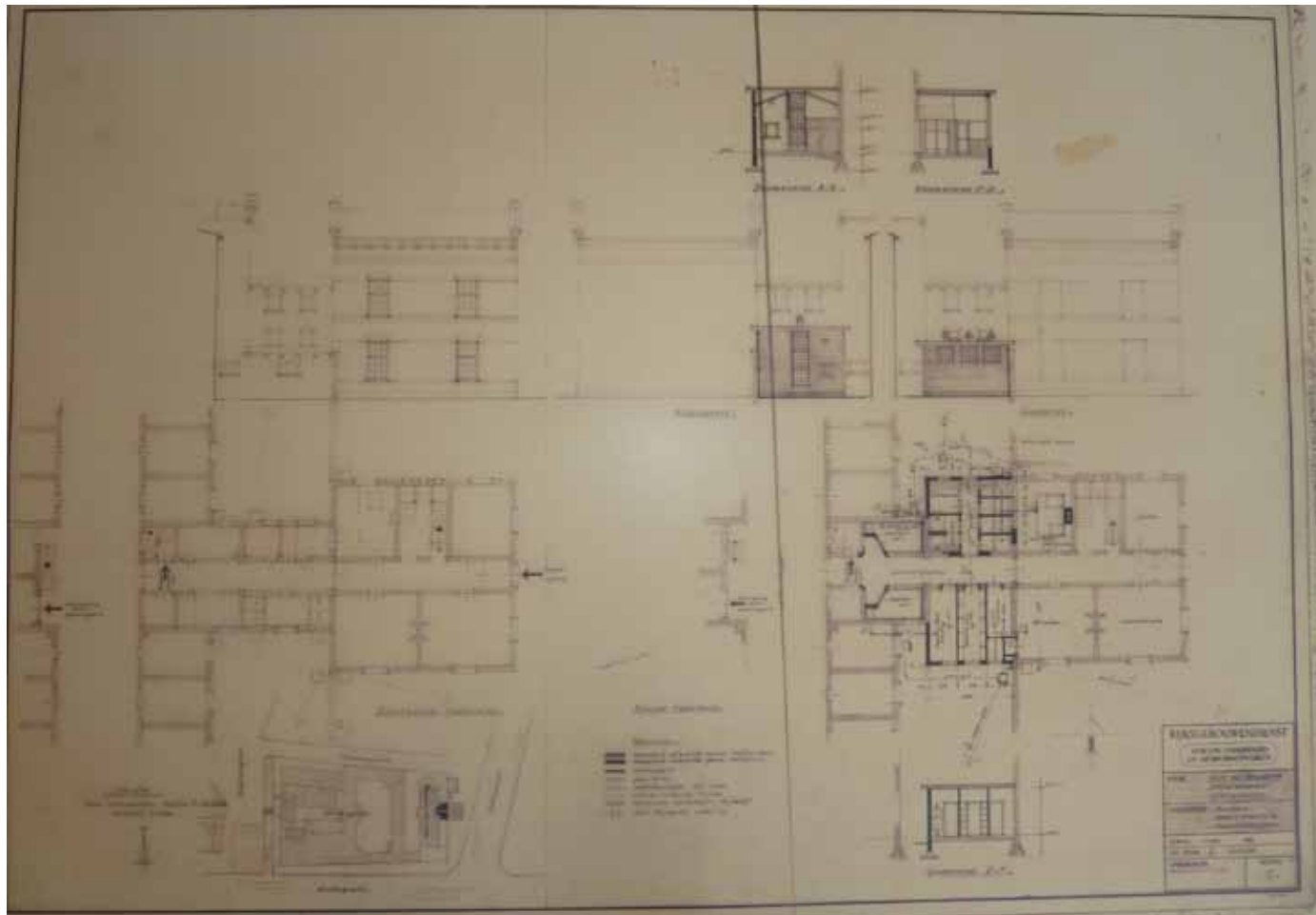
Afbeelding 74. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van de bouwdelen F, G en H met daarop de voor- en zijgevel van bouwdeel G, door W.C. Metzelaar, september 1889. Op de bouwtekening worden zowel de schoorstenen op het dak als de luiken van de vensters niet aangegeven. De luiken werden echter - getuige topografische afbeeldingen - voor 1893 aangebracht, en stammen waarschijnlijk uit de bouwtijd. De vensters zijn op de tekening weergegeven als 6-ruits schuifvensters, maar werden uitgevoerd als 9-ruits schuifvensters. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 1783.2

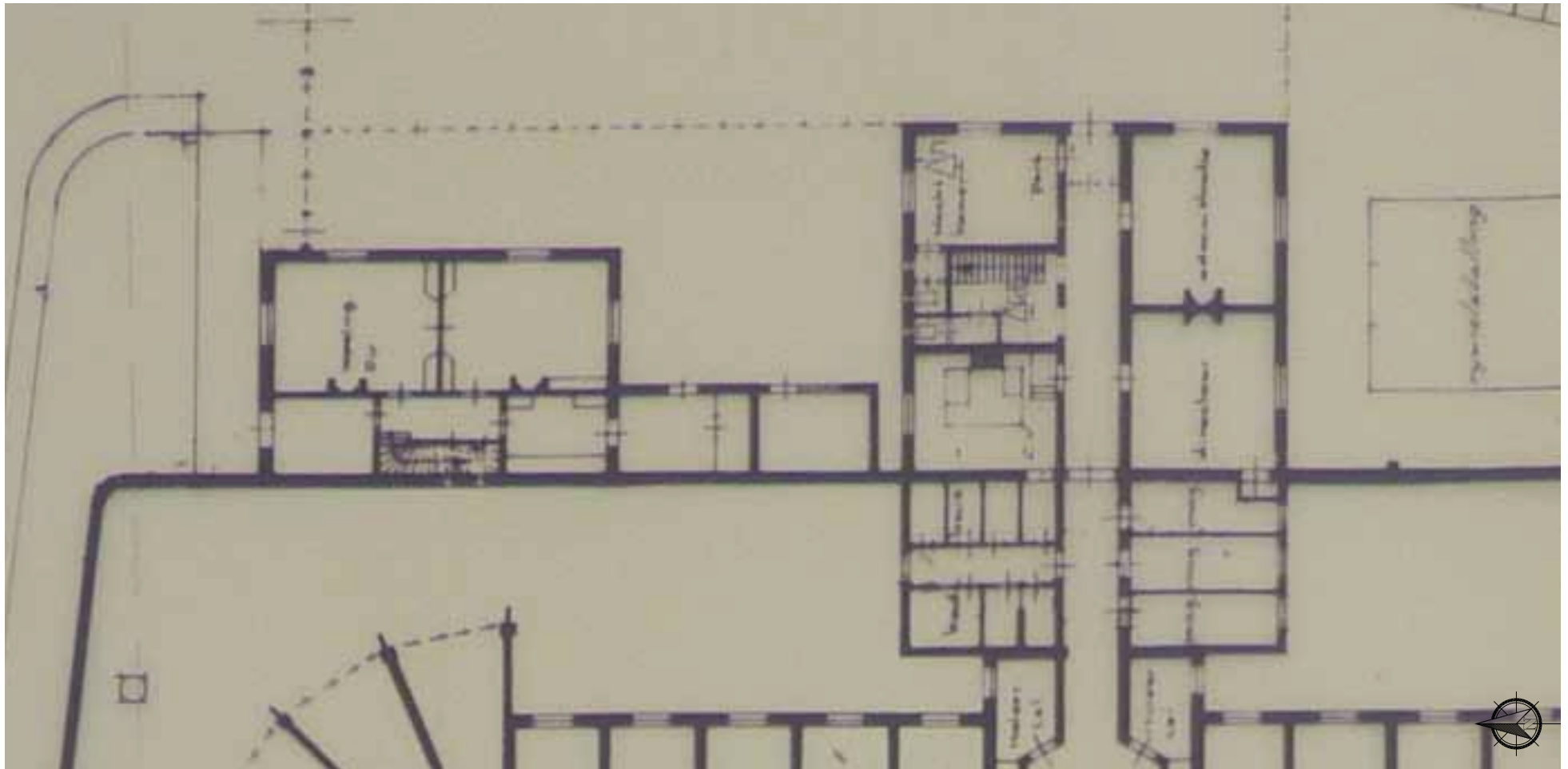
Afbeelding 75. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van de bouwdelen F en G met daarop de langsdoorsnede van bouwdeel G, door W.C. Metzelaar, september 1889. Het administratiegebouw werd uitgevoerd met paneeldeuren en een rijkere detaillering dan de voor de gevangenen bestemde cellenvleugel (bouwdeel F). Het verschil in verdiepingshoogten werd in de verbindingsgang tussen de bouwdelen G (links) en F opgevangen door middel van een trap. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 1783.3

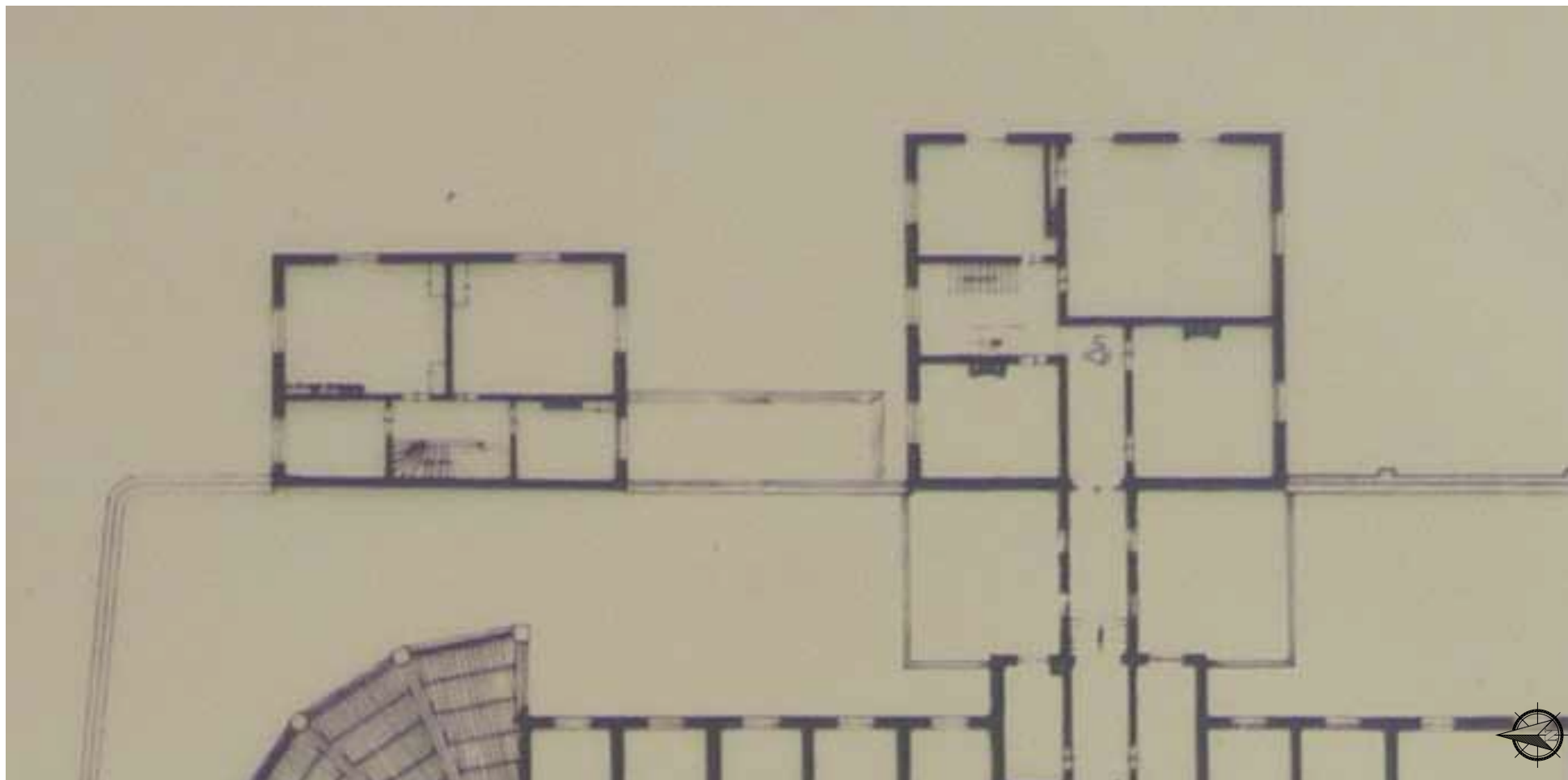
Afbeelding 76. Fragment van de overzichtstekening van de installaties van het complex, met daarop de eerste verdieping van de bouwdelen G en H, door W.C. Metzelaar, mei 1894. In tegenstelling tot de bouwtekening uit 1889, geeft deze tekening ook in de ruimte in de noordoostelijke hoek een schouw en inbouwkast weer. Het is mogelijk dat dit reeds tijdens de bouw gewijzigd werd uitgevoerd. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.17

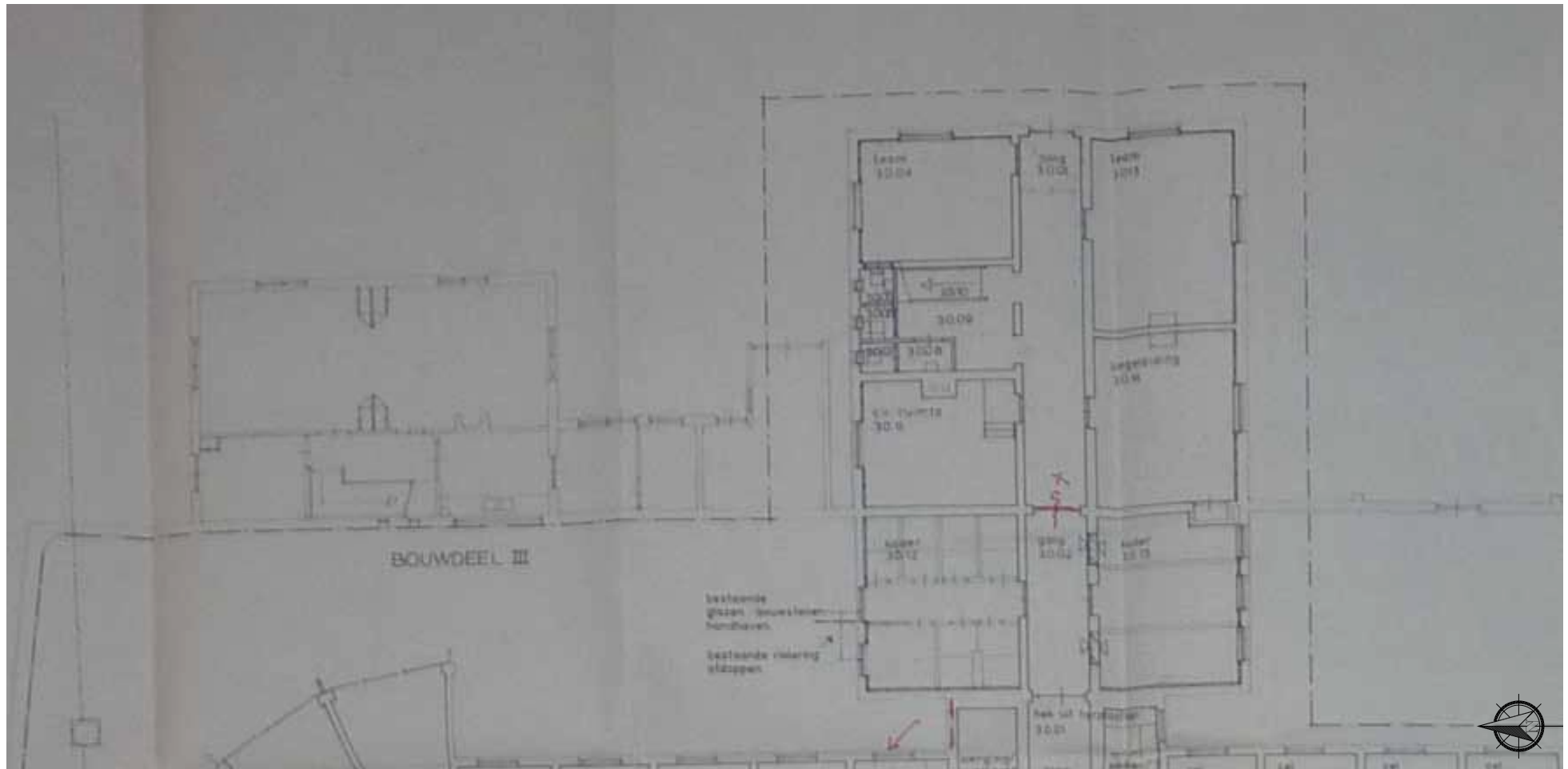
Afbeelding 77. Bouwtekening van de bestaande en nieuwe situatie van bouwdeel F, door de Rijksgebouwendienst, Afdeling onderhouds- en uitbreidingswerken, januari 1957. In 1957 werden de uit 1891 stammende badvoorzieningen gemoderniseerd. Hiertoe werd de verbindingsgang tussen de bouwdelen F en G richting het noorden en zuiden uitgebreid en werd in bouwdeel G de voormalige portiersruimte een nieuwe cv-installatie aangebracht waarbij de vloer van deze ruimte werd verlaagd. Ten behoeve van de afvoer van rookgassen werd de huidige grote schoorsteen op het noordelijke dakvlak uitgevoerd. De portier werd ondergebracht in het voormalige magazijn, direct ten noorden van de ingang. Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

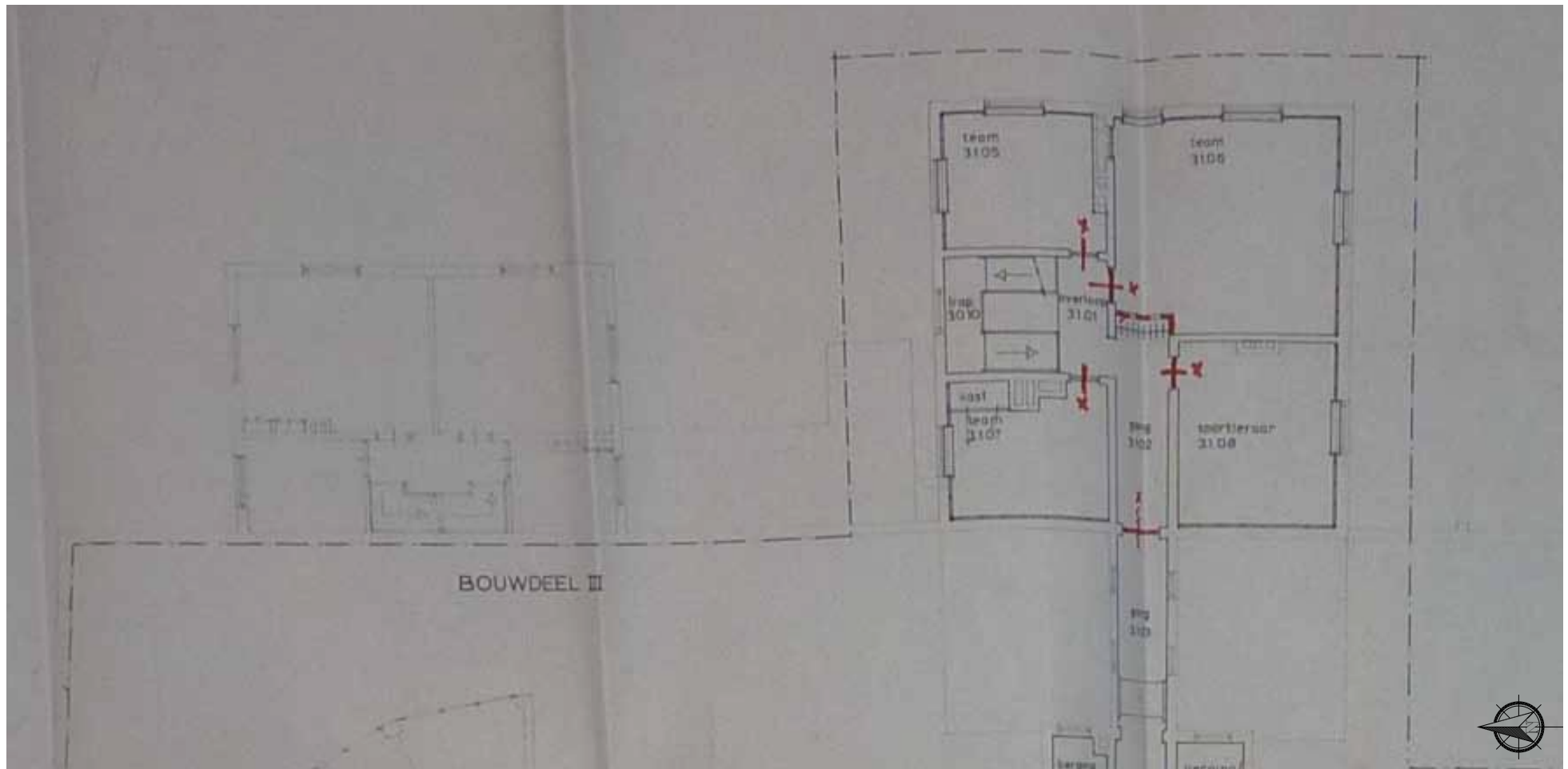
Afbeelding 78. Fragment van de revisietekening van de nieuwe toestand van de begane grond van de bouwdelen G en H, door de Rijksgebouwendienst, directie Groningen, Friesland en Drenthe, december 1976. Tussen 1957 en 1976 werden het urinoir en toilet onder de trap vervangen door twee toiletten met voorruimten. Gezien de vernieuwing van het sanitair in de naastgelegen cellenvleugel (bouwdeel F) in 1965, lijkt het waarschijnlijk dat de wijziging in bouwdeel G ook in deze periode plaatsvond. Eveneens werd de tweede doorgang vanuit de portiersruimte (ten noorden van toegang) naar de gang dichtgezet. Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

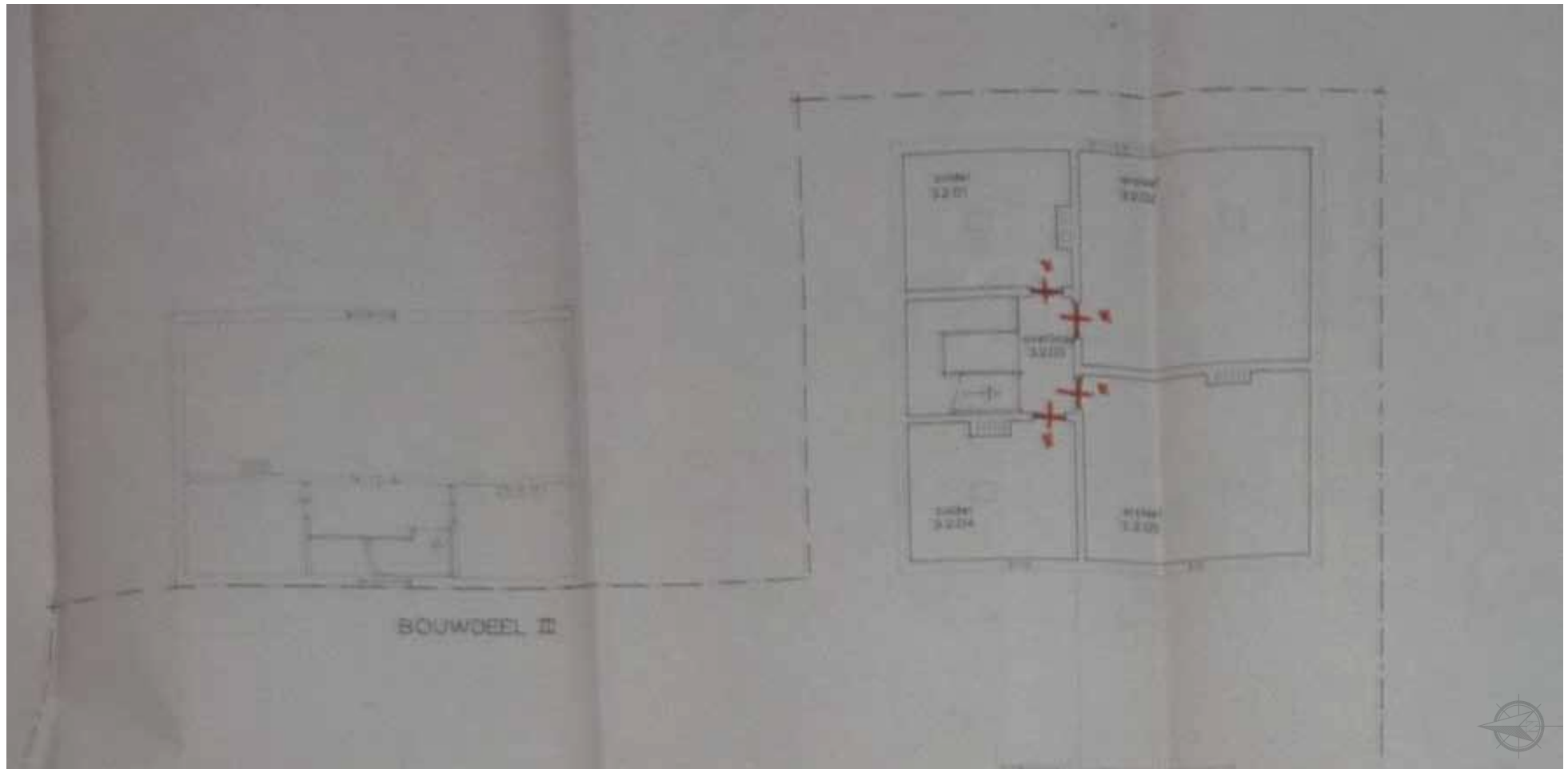
Afbeelding 79. Fragment van de revisietekening van de nieuwe toestand van de eerste verdieping van de bouwdelen G en H, door de Rijksgebouwendienst, directie Groningen, Friesland en Drenthe, december 1976. Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

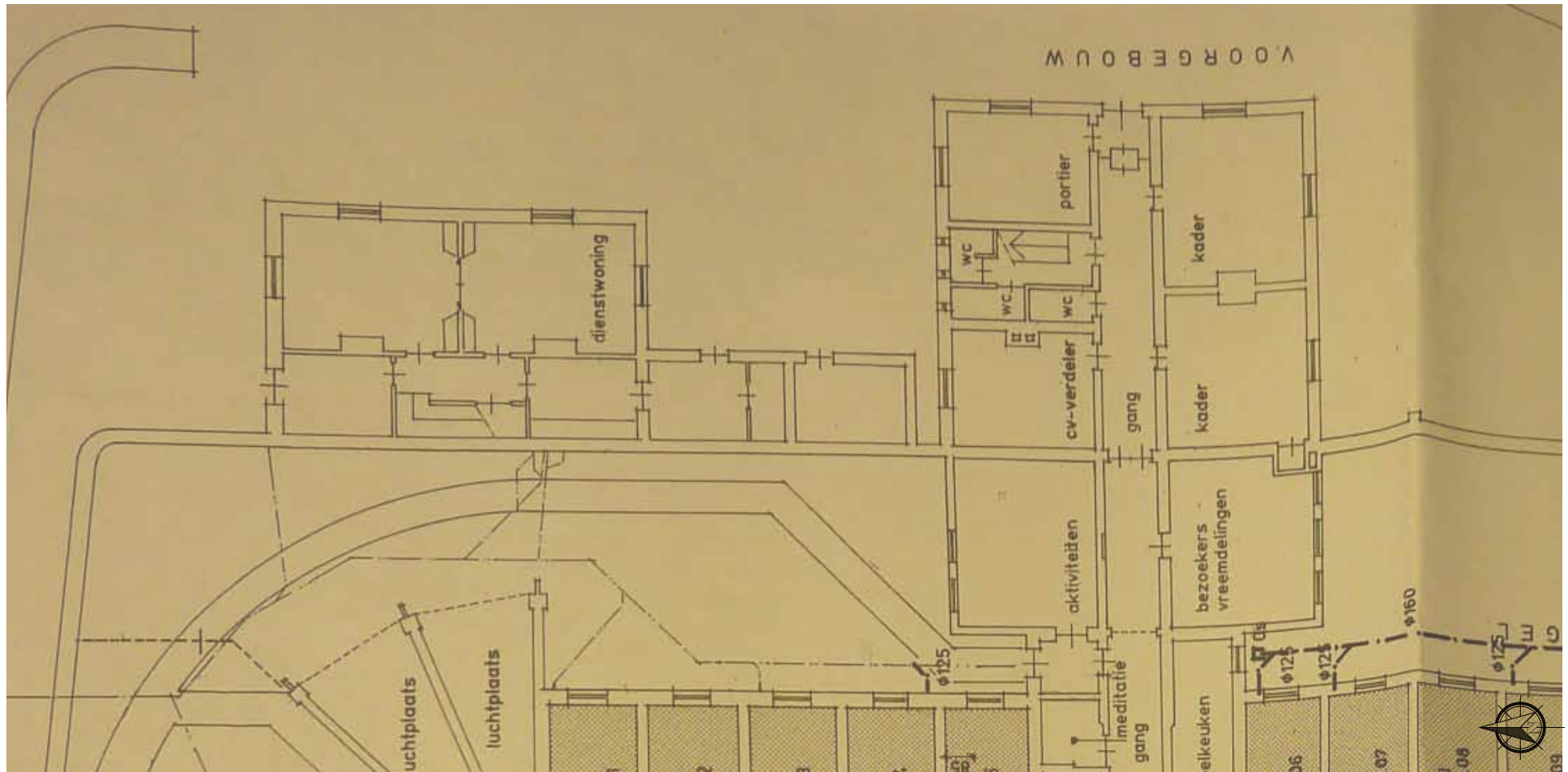
Afbeelding 80. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdelen G en H, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. In 1988 werd het complex gerenoveerd om te kunnen voldoen aan de gewijzigde gebruiks- en veiligheidseisen. In bouwdeel G werden de (buiten)wanden van voorzetwanden voorzien. Tevens werd de deur vanuit de portiersruimte naar één van de toiletten dichtgezet. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

Afbeelding 81. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de verdieping van bouwdelen G en H, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Op de verdieping werden, net als op de begane grond voorzetwanden aangebracht en werden de verschillende binnendeuren voorzien van brandwerende beplating. Tevens werd een garderobe gerealiseerd. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

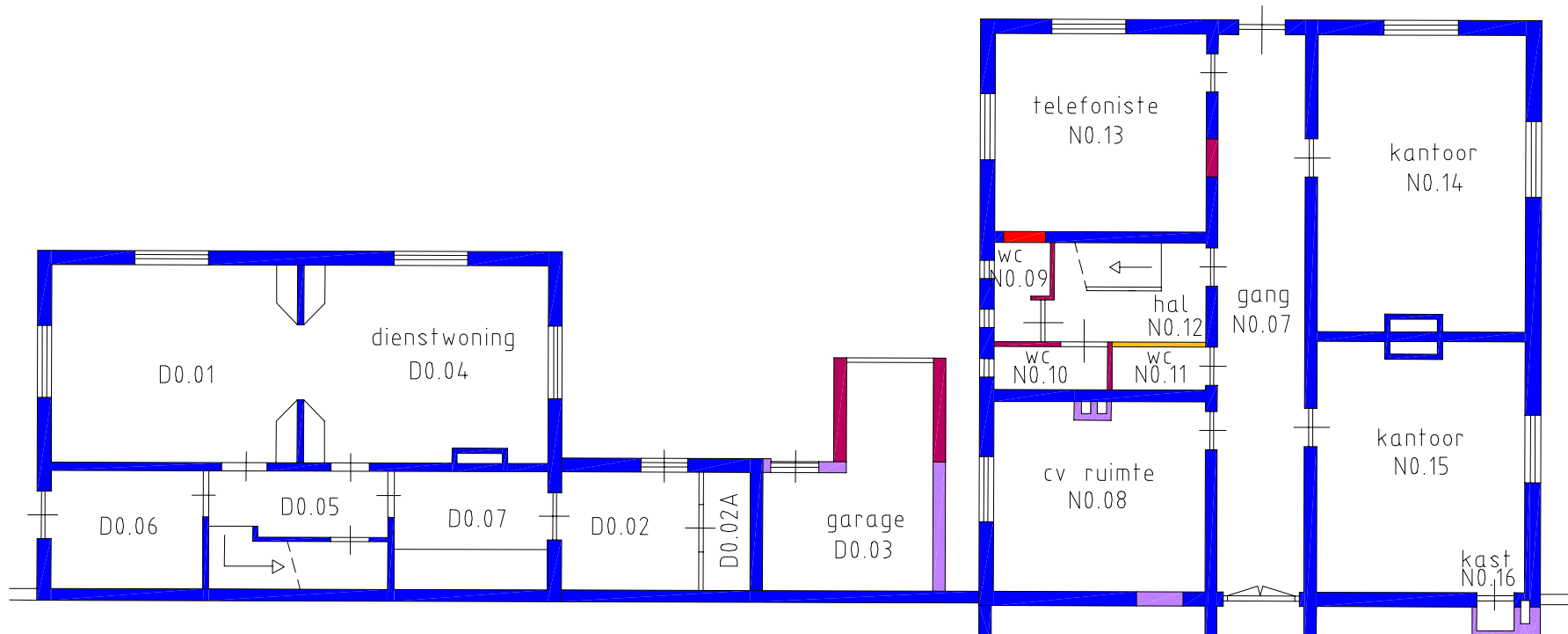

Afbeelding 82. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de tweede verdieping van bouwdelen G en H, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

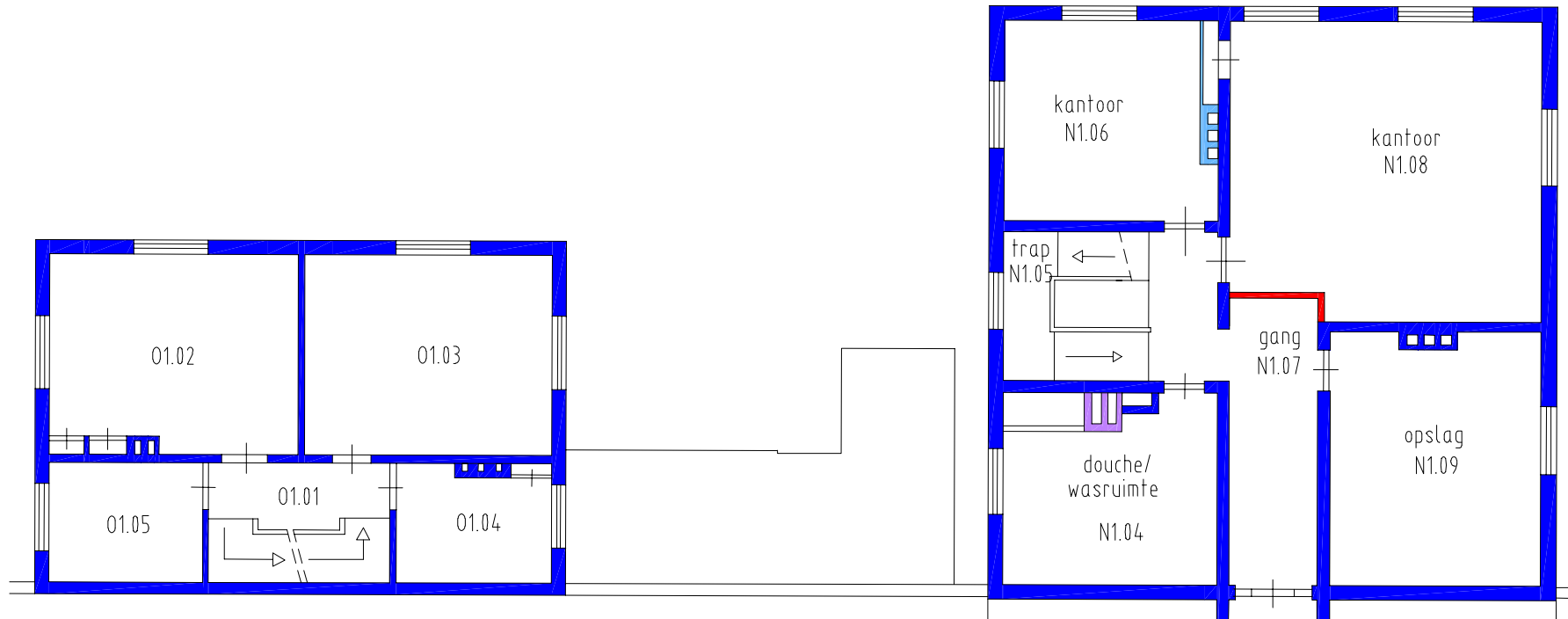
Afbeelding 83. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdelen G en H, door architectenburo irs Vegter b.i., april 1996. Tijdens deze verbouwing werd het sanitair gemoderniseerd. Mogelijk werd tijdens - of kort voor - deze verbouwing het derde toilet ter hoogte van de tweede doorgang naar het trappenhuis aangebracht. Gemeentearchief stadskantoor, dossier 1.733.21 bouwvergunningnr. B 421/95.

PLATTEGRONDEN MET BOUWFASEN

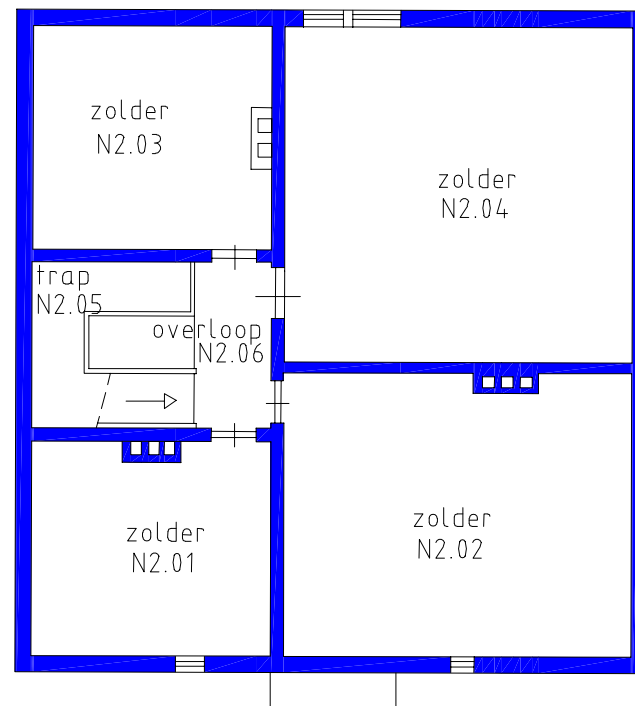
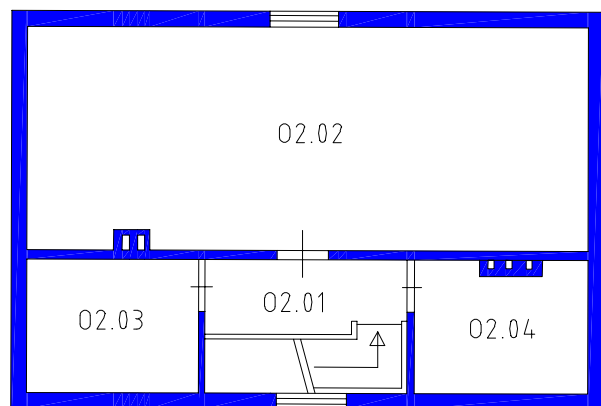
Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond van bouwdeel G (rechts) met daarop de bouwfases.

- 1891
- XIXd
- 1957
- 1965
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping van bouwdeel G (rechts) met daarop de bouwfases.

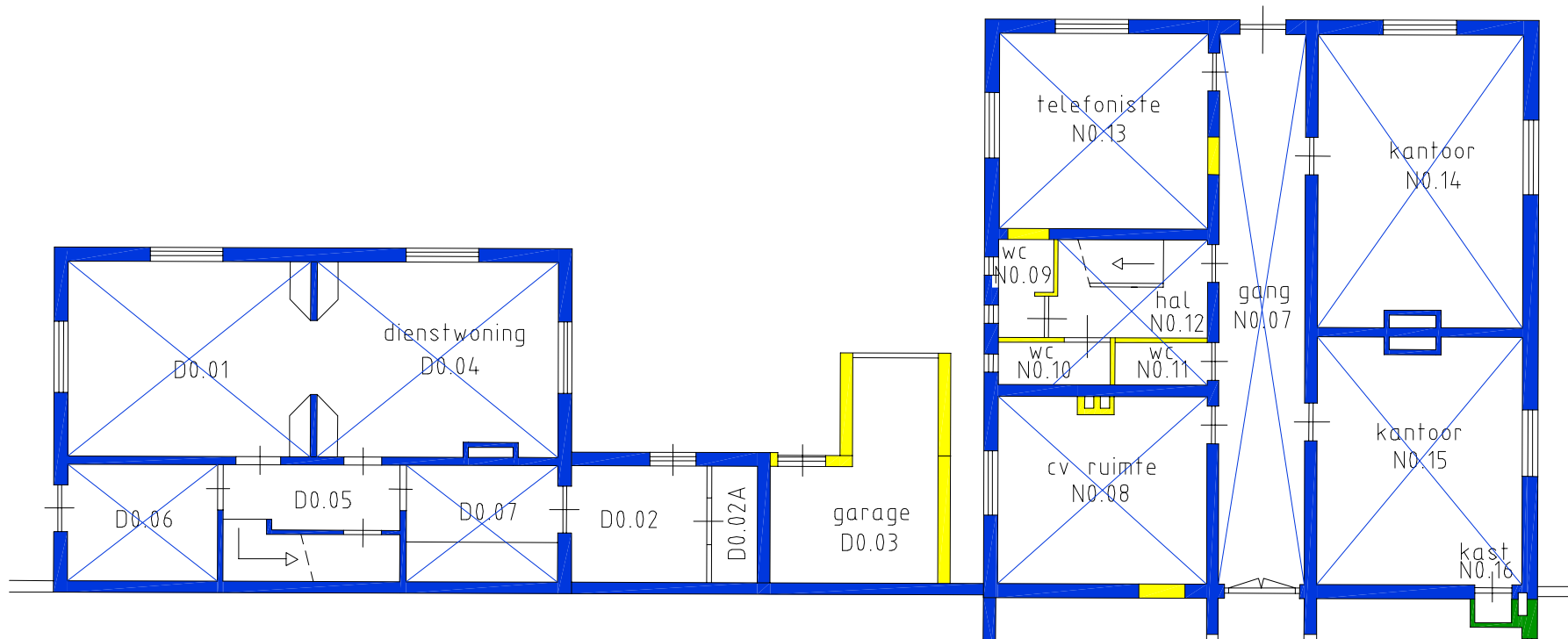
- 1891
- XIXd
- 1957
- 1965
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping van bouwdeel G (rechts) met daarop de bouwfasen.

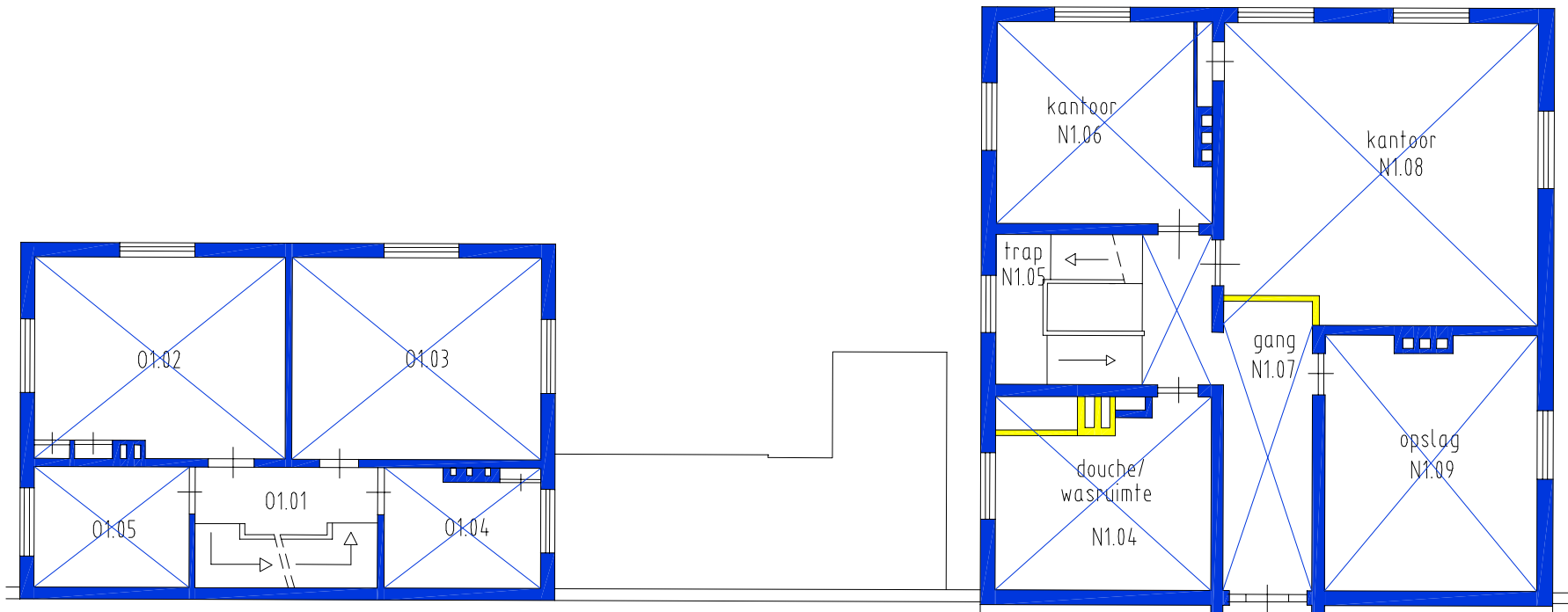
- 1891
- XIXd
- 1957
- 1965
- 1988
- 1997

PLATTEGRONDEN MET MONUMENTWAARDEN

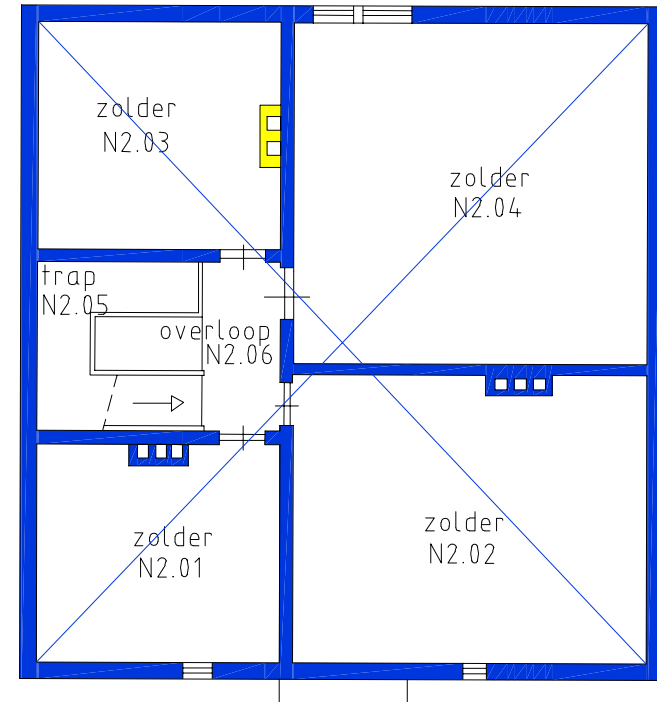
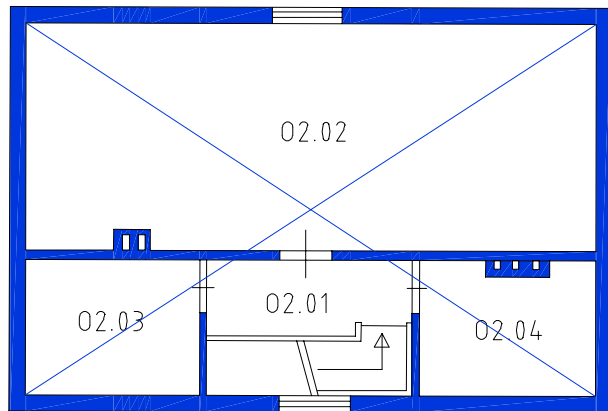
Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond van bouwdeel G (rechts) met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping van bouwdeel G (rechts) met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping van bouwdeel G (rechts) met daarop de waardering.

- Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk
- Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk
- Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

- Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk
- Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk
- Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk